

KANT

ΚΡΙΤΙΚΗΣ

ΤΟΥ

ΑΔΟΛΟΥ ΛΟΓΙΣΜΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑ

Γ. ΜΑΡΚΕΤΗ ΚΑΙ Α. ΠΑΛΛΗ

ΑΘΗΝΑ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ "ΕΣΤΙΑ,"

Κ. ΜΑΪΣΝΕΡ ΚΑΙ Ν. ΚΑΡΓΑΔΟΥΡΗ

1904

ΚΑΝΤ

ΚΡΙΤΙΚΗΣ

ΤΟΥ

ΑΔΟΛΟΥ ΛΟΓΙΣΜΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑ

Γ. ΜΑΡΚΕΤΗ ΚΑΙ Α. ΠΑΛΛΗ

ΑΘΗΝΑ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ "ΕΣΤΙΑ,,

Κ. ΜΑΪΣΝΕΡ ΚΑΙ Ν. ΚΑΡΓΑΔΟΥΡΗ

1904

Τ. Η. Α. Α.

Σ. Η. Α. Α. Α.

ΥΠΟΜΝΗΤΟΝ ΤΟΥ ΚΑΘΗΜΕΡΟΥ

Α. Μ. Α. Α. Α.

ΚΑΛΩΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Α. Μ. Α. Α. Α.

Α. Μ. Α. Α. Α.

Α. Μ. Α. Α. Α.

Α. Μ. Α. Α. Α.

ΤΟΥ ΦΙΛΟΥ ΚΑΙ ΣΥΝΑΓΩΝΙΣΤΗ

ΑΡΓΥΡΗ ΕΦΤΑΛΙΩΤΗ

Σκοπός μας στήν ἀρχή εἵτανε νὰ μεταφρά-
 σουμε ὅλη τὴν **Κριτικὴ τοῦ "Αδολφου Λογισμοῦ**.
 Γλήγορα ὅμως εἶδαμε πὼς τοῦτο μᾶς εἶταν ἀκατόρ-
 θωτο, γιατί τέτοιο ἔργο, ποὺ κάθε του ἴσως γραμμὴ
 θέλει προσεχτικὴ μελέτη, χρειάζεται καὶ καιρὸ ἀπε-
 ριόριστο, ἐνῶ ἐμᾶς ὁ καιρὸς μας εἶναι πολὺ μετρη-
 μένος. Ἔτσι ἀποφασίσσαμε τέλος νὰ καταπιαστοῦμε
 ὅσο μοναχὰ μέρος μᾶς εἶταν εὐκόλο νὰ δουλέψουμε
 τίμια καὶ καλὰ, κι ἅς ἐλπίσουμε πὼς μιὰ μέρα θὰ
 φιλοτιμηθοῦν ἄλλοι δικοί μας, μὲ πιότερη ἡσυχία
 καὶ πιότερα φῶτα, νὰ ξετελειώσουν αὐτὴ τὴ δουλειὰ
 τὴν τόσο χρήσιμη καὶ μεγάλη.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΔΟΛΟΥ ΛΟΓΙΣΜΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α

Διαφορὰ Ἀδολου καὶ Ἐμπειρικοῦ Γνωρισμοῦ.

Πὼς κάθε μας γνωρισμὸς ἀρχινάει μὲ πείρα δὲν ἔχει λόγον. Γιατὶ πὼς ἀλλιῶς θὰ ξυπνήσῃ τοῦ γνωριστικοῦ μας ἡ ἐνέργεια παρ' ἀπὸ ἀντικείμενα ποὺ ἐπιρρεάζουν τὴν αἴσθησίν μας, καὶ εἴτε αὐτὰ τὰ ἴδια γεννοῦν εἰκόνες, εἴτε κεντοῦν τὴν διάνοιά μας νὰ τὰ συγκρίνῃ, νὰ τὰ ταιριάζῃ ἢ ξεχωρίζῃ, καὶ ἔτσι τὸ ἀδούλευτο ὕλικὸ τῆς αἰσθητικῆς μας ἐντύπωσης νὰ τὸ γυρίσῃ σὲ γνωρισμὸ ἀντικείμενων, ποὺ εἶναι ὅ,τι λέγεται πείρα; Χρονολογικὰ λοιπὸν κανένας μας γνωρισμὸς δὲν ἔρχεται πρὶν τὴν πείρα· ἀρχινάει ὁ καθένας μαζί της.

Ἄν ὅμως κάθε μας γνωρισμὸς ἀρχινάει μὲ πείρα, αὐτὸ δὲ θὰ πῇ πὼς καὶ πηγάζει ὁ καθένας ἀπὸ τὴν πείρα. Γιατὶ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἐμπειρικὸς γνωρισμὸς ἴσως εἶναι σύνθετος ἀπ' ὅ,τι ἀποχτοῦμε μ' ἐντύπωση καὶ ἀπ' ὅ,τι μᾶς προμηθεύει τὸ ἴδιο τὸ γνωριστικὸ μας (ἢ αἰσθητικὴ ἐντύπωση δίνοντας μονάχα τὴν ἀφορμὴν), καὶ αὐτὴ

τὴν προσθήκη δὲν τῇ διακρίνουμε ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ ὑλικὸ ὥς πού μὲ μεγάλη πραχτικὴ νὰ τὴν παρατηρήσουμε καὶ νὰ μάθουμε τὴν τέχνη τοῦ ξεχωρισμοῦ τῆς. Λοιπὸν εἶναι τοῦτο τουλάχιστο ζήτημα πῶς προσεχτικῆς μελέτης, πού δὲν ἀποφασίζεται ἔτσι ἀμέσως μὲ τὴν πρώτη ματιά, τὸ ἂν ὑπάρχει δηλαδὴ γνωρισμὸς ὁλότελα ἀνεξάρτητος ἀπὸ πείρα, ἀκόμα μάλιστα καὶ ἀπὸ κάθε αἰσθητικὴ ἐντύπωση. Τέτοιος γνωρισμὸς λέγεται ἀπὸ τὰ πρὶν (a priori), ἀντίθετα τοῦ ἐμπειρικοῦ, πού οἱ πηγές του εἶναι ἀπὸ τὰ ὕστερα (a posteriori), δηλαδὴ μέσα στὴν πείρα.

Τὰ λόγια ἀπὸ τὰ πρὶν δὲν εἶναι ὅμως ἀκόμα τόσο καλὰ ὠρισμένα πού νὰ φανερώσουνε σωστὰ πόση σημασία ἔχει τὸ ζήτημα πού προβάλαμε. Γιατὶ ἀκόμα καὶ γιὰ γνωρισμοὺς πού πηγάζουν ἀπὸ πείρα συνηθάει ὁ κόσμος καὶ λέει πὼς εἴμαστε ἀπὸ τὰ πρὶν ἐπιδεχτικοί τους ἢ κάτοχοί τους, γιατί δὲν τοὺς βγάλαμε ἅμεσα ἀπὸ πείρα, παρ' ἀπὸ κάποιο γενικὸ κανόνα, δανεισμένο ὅμως καὶ αὐτὸν ἀπὸ πείρα. "Ἐτσι, ἂν ξεχώσης τὰ θεμέλια τοῦ σπιτιοῦ σου, λέμε πὼς ἔπρεπε νὰ τὸ ξέρης ἀπὸ τὰ πρὶν πὼς θὰ γκρεμιστῇ τὸ σπίτι, δηλαδὴ δὲν εἴταν ἀνάγκη νὰ προσμένῃς τὴν πείρα νὰ σοῦ τὸ μάθῃ. Κι ὥς τόσο μήτ' αὐτὸ δὲν μπορούσες νὰ τὸ ξέρης ἀληθινὰ ἀπὸ τὰ πρὶν, γιατί πὼς τὰ σώματα ἔχουνε βάρος, καὶ λοιπὸν πὼς πέφτουν ἅμα τοὺς λείψουν τὰ στυλῶματά τους, τὸ ἔμαθες προτῆτερα ἀπὸ πείρα.

Μὲ γνωρισμὸ ἀπὸ τὰ πρὶν θὰ ἐννοοῦμε λοιπὸν ἀπὸ δῶ καὶ ὁμπρὸς ὅχι γνωρισμὸ ἀνεξάρτητο ἀπὸ κάποιας λογῆς πείρα, παρ' ἀπόλυτα ἀνεξάρτητο ἀπὸ κάθε πείρα. Ἀντίθετός του εἶναι ὁ ἐμπειρικὸς, πού δὲν γίνεται παρ' ἀπὸ τὰ ὕστερα, δηλαδὴ μονάχα μὲ πείρα. Ὁ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμὸς εἶναι πάλε ἢ ἄδολος ἢ ἀνακα-

τωμένος. Καὶ ἄδολος εἶναι ὅτα δὲν ἔχει μέσα του τίποτα ἐμπειρικό. Τὸ ἀξίωμα λ. χ. «κάθε ἀλλαγὴ ἔχει τὴν αἰτία της» εἶναι ἀξίωμα ἀπὸ τὰ πρὶν, ὅχι ὅμως ἄδολο, γιατί ἡ ἀλλαγὴ εἶναι ἐννοια βγαλμένη μονάχα ἀπὸ πείρα.

B

Κατέχουμε μερικοὺς γνωρισμοὺς

ἀπὸ τὰ πρὶν, καὶ τέτοιοι δὲ λείπουνε μάλιστα ποτὲς μήτε ἀπὸ κοινὸ νοῦ.

Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ δοῦμε τώρα ἂν ὑπάρχει σημάδι ἀλάθευτα ξεχωριστικὸ ἄδολου ἀπὸ ἐμπειρικὸ γνωρισμό. Ἡ πείρα δίχως ἄλλο μᾶς μαθαίνει πὼς κατιτὶ εἶναι ἔτσι ἢ ἔτσι φτιασμένο, ὅχι ὅμως καὶ πὼς δὲ γίνεται ἀλλοιωτικά. Πρῶτα λοιπὸν, ἂ βρεθῇ ἀξίωμα μὲ μέσα του τὴν ἰδέα τῆς ἀναγκαιосύνης, ἔχουμε συλλογισμό ἀπὸ τὰ πρὶν· κι ἂ δὲ βγαίνει κιόλας ἀπὸ ἄλλο ἀξίωμα, ἐξὸν ἀπὸ κάποιο ποὺ κι αὐτὸ ἔχει μέσα του τὴν ἰδέα τῆς ἀναγκαιосύνης, τότες ἔχουμε συλλογισμό ὁλότελα ἀπὸ τὰ πρὶν. Δεύτερο, τῆς πείρας οἱ συλλογισμοὶ δὲν ἔχουν ποτὲς ἀληθινὴ κι ἀναγκαστικὴ, παρὰ μονάχα ὑποθετικὴ καὶ συγκριτικὴ καθολικάδα (μέσο τῆς ἐπαγωγῆς), κ' ἔτσι πρέπει καθ'αυτὸ νὰ λέμε «ὅσο παρατηρήσαμε ὡς τώρα, ὁ τάδε ἢ τάδε κανόνας δὲν ἔχει ἐξαίρεση». Ἡ λοιπὸν ὑπάρχει συλλογισμὸς μὲ μέσα του τὴν ἰδέα ἀναγκαστικῆς καθολικάδας, τόσο ποὺ νὰ μὴ σηκώνη ἐξαίρεση, τότες ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς δὲ βγάζεται ἀπὸ πείρα παρὰ ἔχει κῦρος ὁλότελα ἀπὸ τὰ πρὶν. Ἐμπειρικὴ καθολικάδα λοιπὸν εἶναι μονάχα τὸ νὰ γενικεύουμε αὐτόγνωμα κῦρος ἐφαρμόσιμο σὲ με-

ρικά περιστατικά σὰ νὰ ἐφαρμόζεται σ' ὅλα, καθὼς ἄς ποῦμε στὸ ἀξίωμα «ὅλα τὰ σώματα ἔχουνε βάρος». Ὅταν ὅμως ἐνὸς συλλογισμοῦ τοῦ εἶναι ἀπαραίτητη σωστή καθολικάδα, τότε αὕτῃ ἢ καθολικάδα εἶναι σημάδι ἄλλης ξεχωριστῆς πηγῆς γνωρισμοῦ, δηλαδή γνωριστικοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν. Λοιπὸν ἀναγκαιοσύνη καὶ καθολικάδα εἶναι ἀλάθευτα σημάδια ἄδολου γνωρισμοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν κ' εἶναι δεμένες ἀχώριστα. Ἐπειδὴ ὅμως στὴν ἐφαρμογὴ τους πιὸ εὐκόλα κάποτε διακρίνουμε τὴ μὴ ἀναγκαιοσύνη παρὰ τὸν ἐμπειρικὸ περιορισμὸ συλλογισμοῦ, καὶ κάποτε πάλι εἶναι φανερώτερη ἢ ἀπεριόριστη καθολικάδα παρὰ ἡ ἀναγκαιοσύνη του, γιὰ τοῦτο εἶναι φρονιμώτερο καὶ τοὺς δυὸ αὐτοὺς κανόνες νὰ τοὺς μεταχειρίζομαστε χῶρια, ὁ καθένας τοὺς ὄντας ἀλάθευτος καὶ μοναχός του.

Πὼς ὑπάρχουνε στὸν κύκλο τῶν γνωρισμῶν μας τέτοιοι συλλογισμοί, ἀναγκαστικοί κι' ὅσο γίνεται ἀπόλυτα καθολικοί, καὶ λοιπὸν ἄδολοι ἀπὸ τὰ πρὶν, ἀποδείχνεται εὐκόλα. Ἄ θέλεις παράδειγμα ἐπιστημονικὸ, διάλεξε ὅ,τι ἀξίωμα προτιμᾷς τῶν Μαθηματικῶν. Ἄν πάλι τὸ θέλεις ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ κοινοῦ νοῦ, μᾶς κάνει ἐξαίρετα τὸ ἀξίωμα «κάθε ἀλλαγὴ ἔχει τὴν αἰτία της». Σ' αὐτὸ μάλιστα τὸ παράδειγμα ἡ ἴδια ἢ ἔννοια ἀλλαγῆς ἔχει μέσα της τόσο ξάστερη τὴν ἔννοια τῆς ἀνάγκης τοῦ δεσμοῦ τῆς αἰτίας μὲ ἀποτέλεσμα καὶ τῆς ἀπόλυτης καθολικάδας τοῦ νόμου, ποὺ θὰ χαθῇ ὁλοτελὲς αὕτῃ ἢ ἔννοια ἂν παραδεχτοῦμε, σὰν τὸ Χιούμ, πὼς τὴ γεννᾷ μονάχα ὁ συχνὸς συντροφισμὸς τοῦ ὅ,τι τυχαίνει μὲ τὸ ὅ,τι ἔτυχε προτῆτερά του κ' ἡ συνήθεια ποὺ ἔτσι πηγάζει (ἄρα ἀπλὴ ὑποκειμενικὴ ἀναγκαιοσύνη) τοῦ νὰ ἐνώνουμε εἰκόνες. Ἀκόμα μάλιστα καὶ δίχως νὰ καταφύγουμε σὲ τέτοια παραδείγματα ἀπο-

δειχτικά τοῦ πραγματικοῦ τῶν ἁδολων ἀξιωματῶν ἀπὸ τὰ πρὶν μέσα στὸ γνωριστικό μας, ὑπάρχει τρόπος νὰ ξαστερωθῇ πὼς τέτοια ἀξιώματα εἶναι ἀπαραίτητο θεμέλιο τῆς ἴδιας τῆς πείρας, ἄρα ἀπὸ τὰ πρὶν. Γιατὶ, πὼς θ' ἀποχτήσῃ βεβαιosύνη ἢ ἴδια ἢ πείρα ἂν ὅλοι τῆς οἱ νόμοι εἶναι ξανὰ καὶ ξανὰ ἐμπειρικοὶ — καὶ λοιπὸν τῆς τύχης — δίχως ἀξιωματικὸ κῦρος; Γιὰ τὴν ὥρα ὅμως μᾶς σώνει τοῦτο, ποὺ φανερώσαμε πὼς ὑπάρχει ἀληθινὰ ἁδολος μεταχειρισμὸς τοῦ γνωριστικοῦ μας καὶ τί σημάδια ἔχει.

Εὐκόλο ὅμως νὰ δείξουμε πὼς ὄχι μονάχα συλλογισμοὶ, παρ' ἀκόμα καὶ μερικὲς ἐννοιες ἔχουν πηγὴ ἀπὸ τὰ πρὶν. Πάρε ἓνα σῶμα, κι' ἀπὸ τὴν ἐννοιά του ὅπως μᾶς τὴν προμηθεύει ἢ πείρα ἀφαίρεσε ἓνα ἓνα ὅ,τι ἔχει ἐμπειρικὸ — χρῶμα, σκληράδα ἢ μαλακάδα, βάρος, ἀκόμα καὶ τὸ ἀδιαπέραστο — τὸ σῶμα θὰ γίνῃ ἄφαντο· θὰ μείνῃ ὅμως πάντα ὁ χῶρος ποὺ ἔπαιρνε — αὐτὸς εἶναι ἀναφαίρετος. Ἀπαράλλαχτα τὸ ἴδιο, ἂν ἀφαιρέσῃς ἀπὸ τὴν ἐμπειρική σου ἐννοια κάποιου ἀντικείμενου, ὑλικοῦ ἢ ἀνυλου, ὅσα προσόντα του μᾶς ἔμαθε ἢ πείρα, ἀδύνατο νὰ τοῦ βγάλῃς καὶ τὰ προσόντα ποὺ μέσο τους τὸ ἐννοεῖς ὡς οὐσία, ἢ ὡς κάτι ἐνύπαρχτο σὲ οὐσία (ἂν κ' ἡ τέτοια ἐννοια ἔχει μέσα τῆς πιότε- ρους περιορισμοὺς ἀπὸ τὴ γενική ἐννοια ἀντικείμενου). Ὁ ἀναγκαστικὸς λοιπὸν τρόπος ποὺ σοῦ ἐπιβάλλεται ἐκεῖνη ἢ ἐννοια σὲ κάνει καὶ τὴν παραδέχεσαι πὼς ὑπάρχει μέσα στὸ γνωριστικό σου ἀπὸ τὰ πρὶν.

Γ

Ἡ φιλοσοφία χρειάζεται ἐπιστήμη προσδιοριστικὴ τοῦ μπορετοῦ, τῶν ἀρχῶν, καὶ τῆς περιοχῆς ὅλων τῶν ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμῶν.

Ἀκόμα πιὸ σημαντικὸ ἀπ' ὅ,τι εἶπαμε ὡς τώρα εἶναι τοῦτο. Μερικοί μας γνωρισμοὶ περνοῦν ὁλότελα τῇ γραμμῇ κάθε δυνατῆς πείρας καὶ φαίνεται σὰ ν' ἀπλώνουν τῶν συλλογισμῶν μας τὸν κύκλο πολὺ πιὸ πέρα ἀπὸ τὰ σύνορά της μ' ἔννοιες ποὺ κανένα ἀντικείμενο δὲν τοὺς ἀνταποκρίνεται ἀπ' ὅσα μπορεῖ ποτὲς νὰ μᾶς προμηθέψῃ ἢ πείρα. Κ' ἴσα ἴσα μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς ὑπεραισθητικούς γνωρισμοὺς, ὅπου ἢ πείρα δὲν ὁδηγᾷ μήτε διορθώνει, ἐκεῖ πέφτουν τοῦ λογισμοῦ οἱ μελέτες, ποὺ τὴν ἀξία τους τῇ νομίζουμε πολὺ σημαντικώτερη καὶ τὸ σκοπὸ τους πολὺ ἀνώτερο παρ' ὅ,τι ποτὲς κατορθώνει ὁ νοῦς μέσα στὸν κύκλο τῶν αἰσθητικῶν φαινόμενων. Τόσο ἀψηλὰ τὴν ἀνεβάζουμε μάλιστα τὴν ἀξία τους, ποὺ, καὶ μὲ φόβο νὰ σφάλουμε, κάλλια ἔχουμε τὰ πάντα νὰ τολμήσουμε παρ' ἀπὸ δισταγμὸ ἢ καταφρόνια ἢ ἀδιαφορία νὰ παραιτήσουμε τόσο σημαντικὴ μελέτη. Τ' ἀναπόφευγα αὐτὰ προβλήματα τοῦ Ἀδολοῦ Λογισμοῦ εἶναι ὁ Θεὸς, ἡ Δευτεριά, ἡ Ἀθανασία. Ἡ ἐπιστήμη ποὺ μ' ὅλα της μαζὶ τὰ σύνεργα ἔχει καθ'αυτὸ σκοπὸ της τῇ λύσει τους λέγεται Μεταφυσικὴ, κι ὁ μέθοδός της στὴν ἀρχὴ εἶναι δογματικὸς, δηλαδή καταπιάνεται ἀδίσταχτα τέτοιο δύσκολο ἔργο δίχως πρῶτα νὰ ξετάσῃ τί τοῦ εἶναι τοῦ λογισμοῦ κατορθωτὸ καὶ τί ἀκατόρθωτο.

Ὡς τόσο, σὰν πιὸ φυσικὸ φαίνεται, ὅταν ἀφήσουμε τὸ στέριο ἔδαφος τῆς πείρας, νὰ μὴ ζητοῦμε, μὲ τοὺς

γνωρισμούς που κατέχουμε μὴν ξέροντας πόθε καὶ με ἀρχὲς ἀγνώστης πηγῆς, εὐτὺς εὐτὺς νὰ χτίσουμε, πρὶν πρῶτα καλοξετάζοντας βεβαιωθοῦμε ἂν εἶναι ἢ ὄχι τὰ θεμέλια γερὰ. Σὰν πιὸ φυσικὸ εἶτανε, δίχως ἄλλο, ἀπὸ καιρὸ τώρα νὰ ξετάσουν πρῶτα οἱ φιλοσόφοι τὸ ἂν μπορεῖ ὁ νοῦς νὰ φτάσῃ σ' αὐτοὺς τοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμούς καὶ τὸ τί εἶναι ἡ περιοχὴ τους, τὸ κῦρος τους, ἡ ἀξία τους. Κι ἀληθινὰ τίποτα δὲν εἶναι φυσικώτερο ἀνίσως με τοῦτο ἐννοοῦμε ὅ,τι σωστὰ καὶ λογικὰ ἔπρεπε νὰ γίνεται. Ἄν ὅμως ἐννοοῦμε ὅ,τι συνηθίζεται, τότες πάλι τίποτα φυσικώτερο καὶ πιὸ εὐκολονόητο παρὰ τὸ νὰ ἔμεινε αὐτὴ ἡ μελέτη τόσο πίσω. Γιατὶ μέρος αὐτῶν τῶν γνωρισμῶν, δηλαδή τὰ Μαθηματικά, ἀπὸ καιρὸ τώρα κέρδισαν ἀξιοπιστιὰ, κι αὐτὸ μᾶς γεννᾷ ἐλπίδα καλῶν ἀποτελεσμάτων κι ἀπὸ ἄλλους, ἂν καὶ ριζικὰ ἀλλοιωτικούς. Ἐπειτα, ἅμα βγοῦμε ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς πείρας, δὲν ἔχει πιά φόβο νὰ μᾶς ἀντικρούσῃ, καὶ τόσο μᾶς μαγεύει τὸ νὰ πληθαίνουμε τοὺς γνωρισμούς μας, πὺ τίποτα δὲ μᾶς σταματᾷ ὥσπου νὰ σκοντάψουμε σὲ καθαρὸ παραλογισμό. Τὸν ἀποφεύγεις ὅμως τὸν παραλογισμό ὅταν τὶς φαντασίες σου προσέχεις νὰ τὶς πλάθῃς προφυλαχτικά, ἂν καὶ πάντα θὰ μείνουνε φαντασίες.

Δαμπρὸ παράδειγμα τοῦ ὡς ποῦ φτάνει ὁ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμός μας ἀνεξάρτητα κάθε πείρας εἶναι τὰ Μαθηματικά. Εἶναι ἀλήθεια πὺς καταγίνονται με ἀντικείμενα καὶ γνωρισμούς ὡς τόσο μονάχα ὅσο εἶναι εἰκονίσιμα στὴν ἐνόραση. Αὐτὸ ὅμως εὐκολὰ παραβλέπεται· γιατί κι αὐτὴ ἀκόμα ἡ ἐνόραση μπορεῖ νὰ μᾶς δοθῇ ἀπὸ τὰ πρὶν, κ' ἔτσι μόλις νὰ ξεχωρίζεται ἀπὸ ἄδολη ἐννοια. Τόσο μᾶς γελᾷ τέτοιο δεῖγμα τῆς δυνάμεις τοῦ λογισμοῦ, πὺ ὁ πόθος νὰ προχωρήσουμε δὲν

ἔχει πιά ὅρια. Τὸ ἀλαφρὸ τὸ περιστέρι, ὅτα σκίζοντας λευτεροπέταχτα τὸν ἀγέρα, νοιώθει τὴν ἀντίστασίν του, ἴσως φαντάζεται πὼς μέσα σ' ἄδειο χῶρο θὰ πῆγαινε καλλίτερα. Ἀπαράλλαχτα κι ὁ Πλάτωνας, ἀφίνοντας τὸν αἰσθητικὸ κόσμον ποὺ τόσο μᾶς περιορίζει τῇ διάνοια, θάρρεψε μὲ τὶς φτεροῦγες τῶν ἰδεῶν νὰ περάσῃ ὡς μέσα στὸν ἄδειο χῶρο τῆς ἄδολης διάνοιας. Δὲν ἔννοιωθε πὼς μ' ὅλους τοὺς κόπους ἔμενε στὰ ἴδια, γιατί δὲν εὔρισκε ἀντίσταση, σὰ νὰ ποῦμε ἀπακοῦμπι, ὅπου νὰ στερεωθῇ κ' ἐφαρμόζοντας τῇ δυνάμει του νὰ κινήσῃ τὸ νοῦ. Εἶναι, φαίνεται, τῆς τύχης τοῦ ἀθρώπινου λογισμοῦ στὰ θεωρητικὰ πρῶτα νὰ ξετελειώνη χέρι χέρι τὸ χτίριο του, κ' ἔπειτα μόλις νὰ ξετάζῃ ἂν εἶναι στέριο ἢ δὲν εἶναι τὸ θεμέλιο. Καὶ τότες πιά γυρεύουμε κάθε λογῆς παρηγορητικὴ πρόφαση ἢ γιὰ νὰ βεβαιωθοῦμε πὼς τὸ χτίριο μας εἶναι γερὸ ἢ γιὰ ν' ἀποφύγουμε πιά τέτοια παράκαιρη καὶ πικίντυνη δοκιμή. Ἡ αἰτία ποὺ κατὰ τὸ χτίσιμο δὲν ἀνησυχοῦμε καὶ μήτε ὑποψία μᾶς περνᾷ, παρὰ μᾶς γελᾷ φαινομενικὸ θεμέλιωμα, εἶναι αὕτη. Μεγάλον μέρος, ἂν ὅχι τὸ μεγαλειότερο, τῆς δουλειᾶς τοῦ λογισμοῦ μας εἶναι νὰ λιανίζῃ τὶς ἔννοιες ποὺ ἔχουμε προσητερινὰ τῶν ἀντικείμενων. Ἔτσι ἀποχτοῦμε πλῆθος γνωρισμοῦς ποὺ, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀλήθεια παρὰ ξηγήματα καὶ σαφηνισμοὶ τοῦ ὅ,τι πρὶν εἶχαμε στοχαστῇ (ἂν καὶ σκοτεινὰ), ἐμεῖς ὅμως, τουλάχιστο κατὰ τὸν τύπον τους, τοὺς θαρροῦμε ἴσους μὲ καινούργιους στοχασμοὺς, ἂν καὶ κατὰ τὸ ὕλικὸ καὶ τὴν περιοχὴ δὲν πληθαίνουν τὶς ἔννοιές μας παρὰ μονάχα τὶς ξεδιαλύνουν. Ἐπειδὴ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποχτοῦμε κάποιους ἀληθινοὺς γνωρισμοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν μ' ἀποτελέσματα βέβαια καὶ χρήσιμα, γιὰ τοῦτο ὁ λογισμὸς μας μ' αὐτὴ τὴν πρόφαση, δίχως ὁ

ἴδιος νὰ τὸ παρατηρῇ, κρυφαρπάζει ἄλλης λογῆς ἰσχυρισμοὺς, προσθέτοντας ἔτσι σὲ ὠρισμένες ἔννοιες ἄλλες καινούργιες ἀπὸ τὰ πρὶν, ὁλότελα ξένες, δίχως νὰ ξέρη ἀπὸ ποῦ προβάλλουν καὶ δίχως μάλιστα νὰ στοχαστῇ τέτοιο ρώτημα. Πρέπει λοιπὸν ἀμέσως νὰ ξετάσουμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κατὰ τί διαφέρουν τῶν δυὸ αὐτῶν λογιῶν οἱ στοχασμοί.

Δ

Διαφορὰ ἀναλυτικῶν καὶ συνθετικῶν συλλογισμῶν.

Σὲ κάθε συλλογισμὸ ὅπου ὁ νοῦς στοχάζεται τὴν ἀναφορὰ ὑποκείμενου πρὸς κατηγορούμενο (ἔδῳ ἐννοοῦμε μονάχα καταφατικούς συλλογισμούς· ἡ ἐφαρμογὴ κατόπι σὲ ἀρνητικούς εἶναι πολὺ εὐκόλη), αὕτῃ ἡ ἀναφορὰ εἶναι κατὰ δυὸ τρόπους διαφορετὴ. Ἡ τὸ κατηγορούμενο Β ἀνήκει στὸ ὑποκείμενο Α σὰν κάτι ποὺ βρίσκεται (ἂν καὶ σκεπαστὰ) μέσα στὴν ἔννοια Α, ἢ τὸ κατηγορούμενο Β βρίσκεται ὁλότελα ὅξω ἀπὸ τὴν ἔννοια Α, ἂν καὶ φυσικὰ κάπως δεμένο μαζί της. Ὅτα γίνεται τὸ πρῶτο, ὀνομάζουμε τὸ συλλογισμὸ ἀναλυτικόν· ὅταν τὸ δεύτερο, συνθετικόν. Οἱ συλλογισμοὶ λοιπὸν εἶναι ἀναλυτικοὶ (καταφατικοὶ) ὅταν τὴν ἀναφορὰ τοῦ κατηγορούμενου πρὸς τὸ ὑποκείμενο τὴ στοχαζόμαστε μέσο ταυτοσύνης· ἐνῶ ὅταν τὴ στοχαζόμαστε δίχως ταυτοσύνη, πρέπει νὰ τοὺς λέμε συνθετικούς. Τοὺς πρώτους μπορεῖς καὶ νὰ τοὺς πῇς ἐξηγηματικούς, καὶ τοὺς ἄλλους πλατυντικούς, γιὰτὶ τῶν ἀναλυτικῶν τὸ κατηγορούμενο δὲν προσθέτει τίποτα στὴν ὑποκειμενικὴ ἔννοια, μήτε τὴν ἐλιανίζει στὰ συστατικά της, ποὺ τὰ εἴχαμε στοχαστῇ καὶ πρὶν μέσα στὸ ὑποκείμενο, ἂν καὶ σκοτεινά.

ἐνῶ ἀντίθετα, οἱ συνθετικοὶ προσθέτουνε στὴν ὑποκειμενικὴ ἔννοια κάποιο κατηγορούμενο ποὺ δὲν τὸ εἶχαμε στοχαστῇ μέσα της καὶ ποὺ μ' ἀνάλυση ἀδύνατο ποτέ νὰ βγῇ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια. "Ότα λέω ἄξαφνα «ὅλα τὰ σώματα ἔχουνε μέτρα», ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀναλυτικός, γιατί δὲ χρειάζεται νὰ βγῶ ἀπὸ τὴν ἔννοια σώμα γιὰ νὰ βρῶ πῶς τὰ μέτρα τοῦ εἶναι ἀχώριστα, παρὰ τοῦ σώνει μονάχα νὰ τὴν ἀναλύσω· δηλαδὴ σώνει νὰ καταλάβω τὸ πολύμορφο ποὺ εἶναι πάντα μέσα στὴν ἔννοια, καὶ τότε βρίσκω μέσα της τὸ κατηγορούμενο. "Όταν ὅμως λέω «ὅλα τὰ σώματα ἔχουνε βάρος», τὸ κατηγορούμενο εἶναι κάτι ὁλότελα ἀλλοιώτικο ἀπ' ὅ,τι στοχάζομαι μέσα στὴν ἀπλὴ ἔννοια σώμα. Τέτοιου κατηγορούμενου προσθήκη μᾶς δίνει λοιπὸν συνθετικὸ συλλογισμό.

Οἱ ἐμπειρικοὶ συλλογισμοί, ὡς ἐμπειρικοί, εἶναι ὅλοι συνθετικοί. Γιατὶ θὰ εἶτανε παράλογο ἀναλυτικούς συλλογισμοὺς νὰ βασίσω σὲ πείρα, ἀφοῦ γιὰ νὰ γίνουνε δὲ χρειάζεται νὰ βγῶ ὁλότελα ἀπὸ τὴν ἔννοιά μου μήτε νὰ ζητῶ μάρτυρα τὴν πείρα. Πῶς τὰ σώματα ἔχουνε μέτρα εἶναι ἀξίωμα ἀπὸ τὰ πρὶν, γερὸ, κι' ὅχι ἐμπειρικὸς συλλογισμὸς· γιατί, καὶ προτοῦ ρωτήσω τὴν πείρα, κατέχω ὅλους τοὺς ὅρους τοῦ συλλογισμοῦ μου μέσα στὴν ἴδια τὴν ἔννοια σώμα. Σώνει ἀπὸ μέσα της νὰ βγάλω, σύφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιλογίας, τὸ κατηγορούμενο, καὶ θὰ νοιώσω ἀντάμα τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ συλλογισμοῦ ποὺ πείρα δὲ θὰ μοῦ τῇ μάθη ποτέ. Ἀντίθετα, ἂν κ' ἡ ἔννοια σώμα δὲν ἔχει μέσα της τὸ κατηγορούμενο βάρος, ἢ ἴδια ὅμως ἡ ἔννοια μοῦ δείχνει ἀντικείμενο πείρας μέσο ἐνός της μέρους, ποὺ μπορῶ λοιπὸν νὰ τοῦ-προσθέσω κι' ἄλλα μέρη τῆς ἴδιας πείρας σιμὰ σ' ὅσα εἶτανε μέσα στὴν πρώτη μου

έννοια. Μπορώ πρώτα να γνωρίσω την έννοια σώμα αναλυτικά, από τα κατηγορούμενα μέτρα, αδιαπέραστο, μορφή κ. τ. λ. που είναι όλα στοχαστά μέσα σ' αυτή την έννοια. Έπειτα πλαταίνω το γνωρισμό μου, και κοιτάζοντας πίσω την πείρα απ' όπου είχα βγάλει την έννοια σώμα βρίσκω το βάρος αχώριστο πάντα από τ' άλλα σημάδια, και λοιπόν συνθετικά το προσθέτω στην έννοια εκείνη ως κατηγορούμενο. Στην πείρα λοιπόν στηρίζεται το μπορετό της σύνθεσης του κατηγορούμενου βάρος με την έννοια σώμα, γιατί κ' οί δυο έννοιες, αν κ' ή μιὰ δὲν ἔχει μέσα της την ἄλλη, ἀνήκουν ὅμως ή μιὰ τῆς ἄλλης (αν και μονάχα κατὰ τύχη) ὡς μέρη ἑνὸς ὅλου, δηλαδή τῆς πείρας, που κι' αυτή ή ἴδια εἶναι συνθετικό δεμάτι ἀπὸ ἐνόρασεις.

Στους συνθετικούς ὅμως ἀπὸ τὰ πρὶν συλλογισμούς μᾶς λείπει ὁλότελα αὐτή ή βοήθεια τῆς πείρας. "Α βγῶ ἀπὸ την έννοια Α για να γνωρίσω ἄλλη έννοια Β δεμένη με την Α, ποῦ στηρίζουμαι και πῶς εἶναι ή σύνθεση μπορετή, ἀφοῦ μοῦ λείπει τὸ πλεονέχτημα τοῦ να γυρεύω μέσα στὸν κύκλο τῆς πείρας; Πάρε τὸ ἀξίωμα « ὅ,τι τυχαίνει ἔχει την αἰτία του ». Μέσα στην έννοια τοῦ « κάτι ποῦ τυχαίνει » στοχάζουμαι βέβαια ὑπαρξη με προτητερινό της καιρὸ, κι' ἀπ' αὐτή την έννοια μπορῶ και βγάζω αναλυτικούς συλλογισμούς. Ἡ έννοια τῆς αἰτίας βρίσκεται ὅμως ὁλότελα ὅξω ἀπὸ την ἄλλη, μοῦ δείχνει κάτι ἀλλοιώτικο ἀπὸ τ' ὅ,τι τυχαίνει, και δὲ βρίσκεται λοιπὸν διόλου μέσα σ' ἐκείνη την εἰκόνα. Πῶς γίνεται λοιπὸν και βεβαιώνω, ὡς πρὸς τὴ γενικὴ έννοια τοῦ ὅ,τι τυχαίνει, κάτι ὁλότελα διαφορετικό της, και την έννοια τῆς αἰτίας, αν και δὲν εἶναι μέσα στην ἄλλη, ὅμως την παραδέχουμαι ὡς κάτι δικό της, και μάλιστα ἀναγκαστικά δικό της; Τί εἶναι

ἔδω ὁ ἄγνωστος X ὅπου βασίζεται ἡ διάνοια ὅταν ὅξω ἀπὸ τὴν ἔννοια A πιστεύει πὼς ἀνακάλυψε ξένο της κατηγορούμενο, τὸ B, ποὺ ὅμως τὸ νομίζει δεμένο μαζί της; Δὲν εἶναι ἡ πείρα, γιατί τὸ ἀξίωμα «ὅ,τι τυχαίνει ἔχει τὴν αἰτία του» ἐνώνει τὸ κατηγορούμενο μὲ τὸ ὑποκείμενο ὅχι μονάχα μὲ μεγαλείτερη καθολικάδα παρ' ὅ,τι προμηθεύει ποτὲς ἡ πείρα, παρὰ καὶ μὲ χαρακτήρα μάλιστα ἀναγκαιοσύνης, λοιπὸν ὁλότελα ἀπὸ τὰ πρὶν καὶ μονάχα ἀπὸ ἔννοιες. Αὐτὰ δὲ τὰ συνθετικά, δηλαδὴ ξηγηματικά, ἀξιώματα εἶναι ὅλος ὁ σκοπὸς κ' ἡ βάση κάθε θεωρητικοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοῦ μας, γιατί τ' ἀναλυτικά εἶναι καὶ πολὺ σημαντικά καὶ ἀναγκαῖα, μονάχα ὅμως ἐπειδὴ μέσο τους φτάνουμε στὴ ξαστερωσύνῃ τῶν ἐννοιῶν τὴ χρειαστὴ πρὸς ἀσφαλτὴ καὶ πλατεῖα σύνθεσιν, τὸ μόνο ἀληθινὰ καινούργιο ἀπόχτημα.

Ε

Κάθε θεωρητικὴ ἐπιστήμη λογισμοῦ ἔχει ὡς ἀξιώματα συνθετικοὺς συλλογισμοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν.

1. Ὅλοι οἱ μαθηματικοὶ συλλογισμοὶ εἶναι συνθετικοί. Αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ἂν καὶ ἀναντίλεχτη καὶ πολὺ σημαντικὴ (ὅπως θὰ φανῇ κατόπι), φαίνεται σὰ νὰ ξέφυγε ὡς τώρα ὅσους ἀνάλυσαν τὸν ἀθρώπινο λογισμό καὶ σὰ νὰ εἶναι μάλιστα ὁλότελα ἀντίθετη σ' ὅλες τους τὶς εἰκασίες. Γιατὶ, βρίσκοντας πὼς τὰ Μαθηματικά βγάζουν κάθε τους συμπέρασμα κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιλογίας (ὅπως τὸ θέλει τὸ φυσικὸ τῆς ἀποδεικτικῆς βεβαιοσύνης), πίστεψαν πὼς ἀκόμα καὶ τ' ἀξιώματα

αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης γνωρίστηκαν κατὰ τὴν ἴδια ἀντιλογικὴ ἀρχή. Αὐτοῦ ὅμως λάθεψαν, γιατί εἶναι ναὶ ἰσχυρὰ καὶ ἄλλο, ἐννοήσιμο κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιλογίας, μονάχα ὅμως προϋποθέτοντας ἄλλο συνθετικὸ ἀξιῶμα ἀπ' ὅπου βγαίνει, κι ὅχι παίρνοντας το αὐτὸ καθαυτό.

Πρῶτα πρῶτα ἀνάγκη νὰ παρατηρήσουμε πὼς τὰ καθαυτὰ μαθηματικὰ ἀξιῶματα παντοῦ καὶ πάντα εἶναι συλλογισμοὶ ἀπὸ τὰ πρὶν κι ὅχι ἐμπειρικοὶ, γιατί μαζί τους ἔρχεται τῆς ἀναγκαιοσύνης ἡ ἰδέα ποὺ ἀδύνατο νὰ μᾶς δοθῇ ἀπὸ τὴν πεῖρα. "Αν αὐτὸ δὲ μοῦ τὸ παραδέχονται, πολὺ καλὰ, τότες περιορίζω τὸ λόγο μου στὰ ἄδολα Μαθηματικά, ποὺ κ' ἡ ἴδια τους ἡ ἔννοια μᾶς λέει πὼς δὲν ἔχουνε μέσα τους ἐμπειρικοὺς παρὰ μονάχα ἄδολους ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμούς.

Στὴν ἀρχὴ ἴσως φανῇ πὼς τὸ θεώρημα $7 + 5 = 12$ δὲν εἶναι παρὰ θεώρημα ἀναλυτικὸ ποὺ συμπεραίνεται (κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιλογίας) ἀπὸ τὴν ἔννοια ποσοῦ ἀπὸ 7 καὶ 5. Καλοξετάζοντάς το ὅμως βλέπεις πὼς αὐτὴ ἡ ἔννοια δὲν ἔχει μέσα της τίποτα παραπάνω παρὰ σμίξιμο καὶ τῶν δυὸ ἀριθμῶν σ' ἓνανε μονάχα, καὶ τοῦτο δὲ μᾶς λέει διόλου ποιός εἶναι ὁ μοναχὸς αὐτὸς ἀριθμὸς ποὺ συμποσώνει τοὺς ἄλλους δυό. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ δώδεκα δὲ μᾶς ἔρχεται βέβαια μὲ τὸ νὰ στοχαζόμαστε ἔτσι μοναχὰ σμίξιμο τοῦ 7 μὲ τὸ 5· κι ἀνάλυσε ὅσο θέλεις τὴν ἔννοιά σου τέτοιου μπορετοῦ ποσοῦ, ποτὲς δὲ θὰ βρῇς μέσα της τὸ 12. Πρέπει νὰ βγοῦμε ἀπ' αὐτὲς τὶς ἔννοιες καὶ νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἐνόρραση ἀνταποκριτικὴ ἐνὸς αὐτῶν τῶν δυὸ ἀριθμῶν — ἄς ποῦμε τὰ πέντε δάχτυλά μας, ἢ πέντε κουκίδες (ὅπως κάνει ὁ Σέγνερ στὴν Ἀριθμητικὴ του) — καὶ σιγὰ σιγὰ νὰ προσθέσουμε τὶς μονάδες τοῦ ἀριθμοῦ 5, τοῦ δοσμέ-

νου από τήν ἐνόραση, στὸν ἀριθμὸ 7. Γιατὶ παίρνω πρῶτα τὸν ἀριθμὸ 7, καὶ παίρνοντας τῶν δαχτύλων μου τήν ἐνόραση γιὰ νὰ γεννηθῇ ἡ ἔννοια τοῦ 5, προσθέτω τώρα στὸν ἀριθμὸ 7, μέσο τῆς ὕλικῆς εἰκόνας τοῦ χεριοῦ μου, μιὰ μιὰ τὶς μονάδες ποὺ πῆρα πρὶν μαζὶ γιὰ νὰ κάμω 5, καὶ τότες προβάλλει ὀμπρὸς μου ὁ ἀριθμὸς 12. Ἡ ἔννοιά μου τοῦ ποσοῦ $7 + 5$ εἶχε βέβαια μέσα της τήν ἰδέα πὼς τὸ 5 πρέπει νὰ προστεθῇ στὸ 7, ὅχι ὅμως κιόλας πὼς αὐτὸ τὸ ποσὸ θὰ ἰσοδυναμῇ μὲ 12. Κάθε ἀριθμητικὸ ἀξίωμα εἶναι λοιπὸν παντοῦ καὶ πάντα συνθετικὸ, κι αὐτὸ τὸ βλέπεις ἀκόμα καθαρώτερα παίρνοντας μεγάλους ἀριθμοὺς, γιατί τότες πιά φαίνεται ξάστερα πὼς, γύρισε ὅπως θέλεις καὶ στρίψε τήν ἔννοιά σου, μὲ μοναχὴ ὅμως ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἔννοιας καὶ δίχως ἐνορατικὴ βοήθεια ποτὲς δὲ βρίσκεις τὸ ποσὸ ποὺ ζητᾶς.

Ἄλλο τόσο δὲν εἶναι ἀναλυτικὰ καὶ τ' ἀξιώματα τῆς ἁδόλης Γεωμετρίας. Τὸ ἀξίωμα « ἡ ἴσια γραμμὴ εἶναι ἡ κοντινότερη ἀπὸ ἓνα σημάδι σ' ἄλλο » εἶναι συνθετικὸ, γιατί ἡ ἔννοιά μου τοῦ ἴσιου δὲν ἔχει μέσα της τίποτα ποσοτικὸ, παρὰ μονάχα ποιό. Ἡ ἰδέα τοῦ κοντινότερου εἶναι λοιπὸν προσθετικὴ, ποὺ μὲ λιανισμό ἀδύνατο νὰ βγῇ ἀπὸ τήν ἔννοια ἴσιας γραμμῆς. Πρέπει λοιπὸν νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἐνόραση, ποὺ δίχως της δὲ γίνεται ἡ σύνθεσις.

[Εἶναι ἀλήθεια πὼς κάτι λίγα ἀξιώματα ποὺ προϋποθέτει ὁ Γεωμέτρης εἶναι καθ'αυτὸ ἀναλυτικὰ καὶ βασισμένα στὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιλογίας. Αὐτὰ ὅμως χρησιμεύουνε σὰν ταυτόσημα ἀξιώματα, ἔτσι γιὰ νὰ κάνουνε μοναχὰ τὴ μεθοδικὴ ἀλυσίδα, κι ὅχι ὡς ἀρχές. Τέτοιο εἶναι, ἄς ποῦμε, τὸ ἀξίωμα $a = a$, δηλαδή τὸ ὅλο εἶναι ἴσο μὲ τὸν ἑαυτὸ του, ἢ τὸ ἄλλο $(a + b) > a$,

δηλαδή τὸ ὅλο εἶναι μεγαλείτερο τοῦ μέρους. Ὡς τόσο ἀκόμα κι αὐτὰ, ἂν κ' ἔχουν κῦρος ἀπλῶν ἐννοιῶν, τὰ Μαθηματικὰ τὰ παραδέχονται μονάχα γιατί εἶναι εἰκονίσιμα σ' ἐνόραση].

Ὁ λόγος ποὺ συχνὰ νομίζουμε τὸ κατηγορούμενο τέτοιων ἀποδειχτικῶν συλλογισμῶν πὼς βρίσκεται μέσα στὴν ἐννοια, καὶ λοιπὸν τὸ συλλογισμό πὼς εἶναι ἀναλυτικὸς, εἶναι τὸ διπλονόητο τῆς φράσης. Μᾶς λένε δηλαδή πὼς πρέπει στοχαστὰ νὰ προσθέσουμε κάποιο κατηγορούμενο σὲ ὠρισμένη ἐννοια καὶ πὼς αὐτὴ ἢ ἀνάγκη εἶναι ἀξεκόλλητη ἀπὸ τίς ἴδιες τίς ἐννοίες. Τὸ ζήτημα ὅμως δὲν εἶναι τί πρέπει στοχαστὰ νὰ προσθέσουμε, παρὰ τί ἀληθινὰ στοχαζόμαστε (ἂν καὶ θολὰ) μέσα της, καὶ τότε φαίνεται ξάστερα πὼς τὸ κατηγορούμενο εἶναι ναὶ ἀναγκαστικὰ προσκολλημένο στὴν ἐννοια, σὰν κάτι ὅμως στοχασμένο ὅχι μέσα στὴν ἴδια τὴν ἐννοια, παρὰ μέσο ἐνόρασης ποὺ πρέπει νὰ τῆς προστεθῇ.

2. Ἡ ἐπιστήμη τῆς Φυσικῆς ἔχει ὡς ἀρχὲς συνθετικούς συλλογισμοὺς ἀπὸ τὰ πρῖν. Θὰ φέρουμε δυὸ μοναχὰ παραδείγματα, δηλαδή τὸ ἀξίωμα «σὲ κάθε ἀλλαγὴ τοῦ ὕλικου κόσμου τὸ ποσὸ τῆς ὕλης μένει πάντα τὸ ἴδιο», καὶ τὸ ἄλλο «σὲ κάθε μεταδομὸ κίνησης ἢ ἐνέργεια κι ἢ ἀντενέργεια εἶναι πάντα ἴσες». Εἶναι φανερό πὼς καὶ τὰ δυὸ ὅχι μονάχα ἔχουνε χαρακτήρα ἀναγκαιοσύνης, καὶ λοιπὸν πηγὴ ἀπὸ τὰ πρῖν, παρὰ πὼς εἶναι κιόλας συνθετικά, γιατί μέσα στὴν ἐννοια τῆς ὕλης δὲ στοχάζουμαι τὸ ἀλιγόστευτό της, παρὰ μονάχα τὴν παρουσία της στὸν τόπο ποὺ πιάνει. Ἀληθινὰ λοιπὸν ξεπερνᾶω τὴν ἐννοια, καὶ τῆς σμίγω κάτι ἀπὸ τὰ πρῖν ποὺ δὲν τὸ στοχαζόμουνα μέσα της. Τὸ ἀξίωμα δὲν εἶναι λοιπὸν ἀναλυτικὸ, παρὰ συνθετικὸ, κι ὡς τόσο ἀπὸ τὰ πρῖν στοχασμένο· καὶ τὸ ἴδιο εἶναι

καὶ κάθε ἄλλο ἀξίωμα τοῦ ἁδολου μέρους τῆς Φυσικῆς.

3. Ἡ Μεταφυσικὴ, κι ἂν ἀκόμα νομίζεται ἀπλή ὡς τώρα δοκιμῇ, ἀπαραίτητη ὅμως ἐπιστήμη μὲ τὰ φυσικὰ τοῦ ἀθρώπινου λογισμοῦ, πρέπει νὰ ἔχη συνθετικούς γνωρισμοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν. Σκοπὸς τῆς δὲν εἶναι διόλου νὰ λιανίζει μοναχὰ τὶς ἀπὸ τὰ πρὶν ἐννοιές μας τῶν πραγμάτων, κ' ἔτσι νὰ τὶς ξηγάει ἀναλυτικὰ, παρὰ νὰ πλαταίνει τοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοὺς μας. Κι αὐτὸ κατορθώνεται μονάχα μὲ ἀρχές ποὺ σὲ ὀρισμένη ἐννοια προσθέτουν κάτι ἀνύπαρχτο μέσα τῆς· τόσο μάλιστα προχωροῦμε μέσο συνθετικῶν συλλογισμῶν ἀπὸ τὰ πρὶν, ποὺ ἢ πείρα ἢ ἴδια ἀδύνατο ὡς ἐκεῖ νὰ μᾶς ἀκολουθήσῃ· ὅπως, ἅς ποῦμε, στήν πρόταση «ὁ κόσμος πρέπει νὰ ἔχει κάποια ἀρχή», καὶ σ' ἄλλες τέτοιες. Ἔτσι ἡ Μεταφυσικὴ, τουλάχιστο ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ τῆς, εἶναι καμωμένη μονάχα μὲ συνθετικούς συλλογισμοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν.

F

Γενικὸ πρόβλημα τοῦ ἁδολου Λογισμοῦ.

Ὡφελεῖ πάρα πολὺ ὅταν μπορούμε διάφορα ζητήματα καὶ τὰ σκεπάζουμε μὲ τὸν τύπο ἐνὸς καὶ μοναχοῦ προβλημάτου· γιατί ἔτσι κ' ἐμεῖς εὐκολύνουμε τὴ δουλειά μας ὀρίζοντάς τὴν πρὸ σωστά, κι ὅσοι ἄλλοι τὴν ξετάζουν κρίνουν τότες καλλίτερα ἂν ὁ σκοπὸς μας ἔγινε ὅπως ἔπρεπε ἢ ὄχι. Τώρα τὸ καθαυτὸ πρόβλημα τοῦ ἁδολου Λογισμοῦ βρίσκεται σ' αὐτὸ τὸ ρώτημα· Πῶς εἶναι κατορθωτοὶ συνθετικοὶ συλλογισμοὶ ἀπὸ τὰ πρὶν;

Ἄν ἡ Μεταφυσικὴ ἔμεινε ὡς τώρα τόσο ἄστατη

κι αντιφατική, ἄλλη αἰτία δὲν ἔχει παρὰ τοῦτο, πὼς αὐτὸ τὸ πρόβλημα ὁ κόσμος δὲν τὸ συλλογίστηκε προ-
 τήτερα, μήτε ἴσως τῇ διαφορᾷ ἀναλυτικῶν καὶ συνθε-
 τικῶν συλλογισμῶν. Τὸ ἂ θὰ λυθῇ αὐτὸ τὸ πρόβλημα, ἢ
 τὸ ἂ θ' ἀποδειχτῇ αποτελεσματικὰ πὼς τέτοιος ἀπὸ τὰ
 πρὶν γνωρισμὸς δὲ γίνεται, σημαίνει ζωὴ ἢ θάνατο τῆς
 Μεταφυσικῆς. Ὁ Δαυεῖδ Χιούμ, ποὺ σ' αὐτὸ τὸ πρό-
 βλημα ζύγωσε πιὸ κοντὰ παρὰ κάθε ἄλλος φιλόσοφος,
 ποὺ ὅμως κάθε ἄλλο παρὰ τὸ συλλογίστηκε ἀρκετὰ
 ὠρισμένα καὶ καθολικὰ, περιορίστηκε μονάχα στὴ συν-
 θετικὴ πρόταση τοῦ δεσμοῦ αἰτίας μ' ἀποτέλεσμα, κι
 ἀποφάσισε πὼς τέτοια πρόταση ἀπὸ τὰ πρὶν εἶναι ὀλό-
 τελα ἀδύνατη. Κατὰ τὰ συμπεράσματά του, ὅ,τι λέγε-
 ται Μεταφυσικὴ θὰ φανῇ πλάνη τοῦ νοῦ ποὺ φαντάζε-
 ται πὼς τάχα γνωρίζει ἀπὸ τὰ πρὶν ὅ,τι ἀληθινὰ
 δανείζεται ἀπὸ πείρα κ' ἡ συνήθεια μοναχὰ τοῦ παρα-
 σταίνει μὲ χαραχτήρα ἀναγκαιοσύνης. Δὲ θὰ καταν-
 τοῦσε ὅμως ποτὲς νὰ ἐπιμένῃ σὲ τέτοια γνώμη, κατα-
 στρεφτικὴ κάθε ἄδολης φιλοσοφίας, ἂν ἔβλεπε τὸ πρό-
 βλημά μας μὲ ὅλη του τὴν καθολικάδα, γιατί θὰ
 καταλάβαινε τότες πὼς κατὰ τὸ συλλογισμό του δὲ θὰ
 ὑπάρχουνε μήτε ἄδολα Μαθηματικὰ, ἀφοῦ αὐτὰ δίχως
 ἄλλο ἔχουνε συνθετικοὺς συλλογισμοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν.
 Ἀπὸ τέτοιο ἰσχυρισμὸ θὰ τὸν ἔσωζε βέβαια ὁ κοινός
 του ὁ νοῦς.

Μὲ τὸ νὰ λυθῇ ἢ ὄχι τὸ πρόβλημά μας, θ' ἀποφα-
 σιστῇ καὶ τὸ ζήτημα ἂ μὲ ἄδολο λογισμό γίνεται νὰ
 θεμελιωθῇ καὶ χτιστῇ κάθε ἐπιστήμη μὲ θεωρητικὸ
 τῶν πραγμάτων γνωρισμὸ ἀπὸ τὰ πρὶν, δηλαδὴ θ' ἀπο-
 φασιστῇ ἢ ἀπάντηση στ' ἀκόλουθα ρωτήματα:

Μὲ τί τρόπο εἶναι μπορετὴ ἡ ἄδολη Μαθηματικὴ
 ἐπιστήμη;

Μὲ τί τρόπο εἶναι μπορετὴ ἡ ἄδολη Φυσικὴ ἐπιστήμη;

Ὡς πρὸς αὐτὰς τὶς ἐπιστῆμες, ἀφοῦ ἀληθινὰ ὑπάρχουν, εἶναι βέβαια σωστὸ τὸ ρώτημα μὲ τί τρόπο εἶναι μπορετὲς. Γιατὶ πὼς πρέπει νᾶναι μπορετὲς τὸ ἀποδείχνει ἡ ὑπαρξὴ τους. Ἡ Μεταφυσικὴ ὅμως τόσο λίγο πρόκοψε ὡς τώρα, καὶ τόσο ἀδύνατο εἶναι νὰ πῆς, ὡς πρὸς τουλάχιστο τὸν κυριώτερό της σκοπὸ, πὼς ὑπάρχει καὶ μεταφυσικὸ σύστημα (ἂν καὶ πολλὰ φάνηκαν ὡς τώρα) ποὺ ὁ καθένας μὲ τὸ δίκιο του διστάζει ἂν εἶναι μπορετὴ τέτοια ἐπιστήμη.

Κι ὡς τόσο πρέπει κι αὐτὸ τὸ εἶδος ὁ γνωρισμὸς νὰ θεωρηθῇ κάπως ὡς δοσμένος· μ' ἄλλα λόγια ἡ Μεταφυσικὴ, ἂν ὅχι ὡς ἐπιστήμη, ὡς ἔμφυτη ὅμως ὄρεξη (*metaphysica naturalis*), ὑπάρχει ἀληθινά. Γιατὶ ὁ ἀθρώπινος λογισμὸς, δίχως νὰ τὸν παρακινᾷ ἀπλὴ ματαιοφροσύνη παντογνωσιᾶς, τρέχει ἀνέμποδα καὶ σπρώχνεται ἀπὸ δική του ἀνάγκη σὲ προβλήματα ποὺ δὲν τ' ἀποφασίζει ἐμπειρικὸς μεταχειρισμὸς τοῦ λογισμοῦ, μήτε ἀρχὲς βγαλμένες ἀπὸ τέτοιο τοῦ γνωρισμοῦ μεταχειρισμό· κ' ἔτσι ἀληθινὰ ὅλοι οἱ ἀθρώποι, μόλις ψήθηκε τὸ λογικὸ τους ἀρκετὰ γιὰ θεωρητικοὺς στοχασμοὺς, εἶχαν πάντα μέσα τους κάποιο εἶδος Μεταφυσικῆς, μήτε ποτὲς δὲ θὰ τοὺς λείψῃ. Καὶ τώρα πρέπει νὰ λυθῇ καὶ τὸ ἐξῆς ζήτημα.

Μὲ τί τρόπο εἶναι μπορετὴ ἡ Μεταφυσικὴ ὡς ἔμφυτη ὄρεξη; Μ' ἄλλα λόγια, μὲ τί τρόπο ἀπὸ τὰ φυσικὰ τοῦ ἀθρώπινου λογισμοῦ πηγάζουν τὰ προβλήματα ποὺ καταπιάνεται αὐτόθελα ὁ ἄδολος λογισμὸς καὶ ποὺ δική του ἀνάγκη τονὲ σπρώχνει νὰ τὰ λύσῃ ὅσο μπορεῖ;

Ἐπειδὴ ὅμως ὅλες ὡς τώρα οἱ προσπάθειες τοῦ νὰ λυθοῦν αὐτὰ τὰ φυσικὰ ζητήματα (ὅπως, νὰ ποῦμε, τὸ

ζήτημα ἂν ὁ κόσμος εἶχε ἀρχή, ἢ ἂν εἴτανε αἰώνια) κατάντησαν πάντα σὲ ἀναπόφευγη ἀντίφαση, ἀδύνατο νὰ περιοριστοῦμε στὴν ἔμφυτη μονάχα ὁρεξὴ τῆς Μεταφυσικῆς, δηλαδή στὸ ἄδολο λογιστικό μας τὸ ἴδιο ἀπ' ὅπου πηγάζει κάποιο εἶδος Μεταφυσικῆ (ὅς εἶναι ὅ,τι θέλει), παρὰ πρέπει καὶ νὰ ὑπάρχη τρόπος νὰ βεβαιωθοῦμε ἂν ὅσα καταπιάνεται ἡ Μεταφυσικὴ εἶναι ἢ δὲν εἶναι γνωρίσιμα, δηλαδή, εἴτε ν' ἀποφασίσουμε τ' ἀντικείμενα τῶν προβλημάτων τῆς, εἴτε τὸ ἐπιδεχτικὸ ἢ ἀνεπίδεχτο τοῦ λογισμοῦ μας τοῦ νὰ τὰ κρίνῃ καθόλου· ἄρα πρέπει ἢ νὰ μποροῦμε ἀδίσταχτα νὰ πλατύνουμε τὸν ἄδολό μας λογισμό, ἢ νὰ τοῦ βάλουμε ὠρισμένα ὅρια καὶ σταθερά. Τοῦτο τὸ στερνὸ τὸ ζήτημα ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ παραπάνω καθολικὸ πρόβλημα, ἔπρεπε δίκια νὰ ἔχῃ αὐτὸν τὸν τύπο·

Μὲ τί τρόπο εἶναι μπορετὴ ἡ Μεταφυσικὴ ὡς ἐπιστήμη;

Ἡ κριτικὴ τοῦ λογισμοῦ φέρνει λοιπὸν τέλος ἀναγκαστικὰ στὴν ἐπιστήμη, ἐνῶ ἀντίθετα ὁ δογματικὸς του μεταχειρισμὸς φέρνει σὲ ἀβάσιμους ἰσχυρισμοὺς ποὺ τοὺς ἀντιστέκουν ἄλλοι ἄλλο τόσο ἀβάσιμοι, φέρνει λοιπὸν στὸν πυρρωνισμό.

Μήτε ἔχει φόβο αὕτῃ ἡ ἐπιστήμη νὰ καταντήσῃ τρομαχτικὰ πολύλογη, γιατί δὲν καταγίνεται σὲ ἀντικείμενα λογισμοῦ μὲ ποικιλία ἀτέλειωτη, παρὰ μονάχα στὸ λογισμό τὸν ἴδιο, σὲ προβλήματα ἀπὸ τὰ σπλάχνα του, ποὺ δὲν τοῦ προβάλλονται ἀπὸ τὰ φυσικὰ πραγμάτων διαφορετικῶν του, παρ' ἀπὸ τὰ δικά του φυσικά. Ὡστε, ἂν ὁ λογισμὸς πρῶτα καλοκαταλάβῃ τὴ δύναμή του ὡς πρὸς ἀντικείμενα ποῦ τοῦ παρουσιάζει ἡ πείρα, εὐκόλα ἔπειτα δίχως ἄλλο θ' ἀποφασίσῃ ὁλότελα καὶ σταθερὰ ὡς πόσο κι ὡς ποῦ μπορεῖ

νὰ δοκιμάσῃ τῆς δυνάμεώς του τὴν ἐφαρμογὴν πέρα κι ἀπὸ κάθε πείρας ὅρια.

Κάθε δοκιμὴ λοιπὸν ὡς τώρα τοῦ νὰ χτιστῇ δογματικὰ Μεταφυσικὴ ἐπιστήμη μπορεῖς, καὶ μάλιστα πρέπει, νὰ τῇ σβύσῃς. Γιατὶ ὅ,τι ἀναλυτικὸ, δηλαδή ὅ,τι ἀπλὸ, λιανισμὸ ἁδολῶν ἐννοιῶν τοῦ λογισμοῦ καταπιαστήκανε μερικὰ μεταφυσικὰ συστήματα, κάθε ἄλλο παρὰ σκοπὸς εἶναι τῆς καθαυτῆς Μεταφυσικῆς· εἶναι μόνο προγύμνασμά της, δηλαδή μᾶς προγυμνάζει νὰ λύσουμε τὸ ζήτημα με τί τρόπο γίνεται νὰ πληθύνουμε τοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοὺς μας. Ἡ τέτοια ἀνάλυση εἶναι μάλιστα ὀλότελα ἄχρηστη, γιατί δὲ δείχνει παρὰ τὸ τί ἔχουνε μέσα τους αὐτὲς οἱ ἐννοιες, ὅχι ὅμως καὶ τὸ πῶς τὶς ἀποχτοῦμε ἀπὸ τὰ πρὶν, ὥστε ν' ἀποφασίσουμε κιόλας ταιριαστά τους τὸ κῦρος τῆς ἐφαρμογῆς τους σ' ἀντικείμενα κάθε γνωρισμοῦ μας καθόλου. Μήτε χρειάζεται μεγάλη θυσία γιὰ νὰ παραιτήσουμε ἀπαίτηση δογματισμοῦ, γιατί οἱ ἀναντίλεχτες, κι ἀναπόφευγες μάλιστα σὲ δογματικὸ μέθοδο, ἀντίφασες τοῦ λογισμοῦ ἀπὸ καιρὸ τώρα ξευτέλισαν κάθε προτητερινὸ σύστημα Μεταφυσικῆς. Θέληση κάλλια χρειάζεται γιὰ νὰ μὴ σκιαχτοῦμε μήτε ἀπὸ ἐσωτερικὲς δυσκολίες μήτε ἀπὸ ἐξωτερικὴ ἀντίσταση, παρὰ νὰ φέρουμε σὲ ἀποτελεσματικὴ βλάστηση ἐπιστήμη ἀπαραίτητη τοῦ ἀθρώπινου λογισμοῦ, ποὺ μπορεῖς ἴσως κάθε της βλαστὸ νὰ κόψῃς, ὅχι ὅμως καὶ νὰ τῆς ξεσκάψῃς τὶς ρίζες.

Z

**Ἰδέα καὶ χωρισμὸς ἐπίτηδες Ἐπιστήμης μὲ τ' ὄνομα
Κριτικὴ τοῦ Ἄδολου Λογισμοῦ.**

Ἀπ' ὅσα εἶπαμε ξανοίγεται τώρα ἡ ἰδέα ἐπίτηδες ἐπιστήμης ποὺ μπορεῖ νὰ ὀνομαστῇ Κριτικὴ τοῦ Ἄδολου Λογισμοῦ. Γιατὶ ὁ λογισμὸς εἶναι προσόντο ποὺ μᾶς προμηθεύει τ' ἀξιώματα τοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοῦ. Ἄδολος λοιπὸν εἶναι ὁ λογισμὸς ὅταν ἔχει μέσα τὶς ἀρχὲς τοῦ νὰ γνωρίζουμε κάτι ὀλότελα ἀπὸ τὰ πρὶν. Ὁργανο τοῦ ἄδολου λογισμοῦ ἔπρεπε νὰ συνοψίζῃ τ' ἀξιώματα ποὺ ἀκολουθῶντας τα ἀποχτοῦμε καὶ θεμελιώνουμε κάθε ἄδολο ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμό. Καθεκαστικὴ ἐφαρμογὴ τέτοιου Ὁργανοῦ θὰ μᾶς προμήθευε Σύστημα Ἄδολου Λογισμοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως τέτοιο σύστημα εἶναι δυσκολοκατόρθωτο ὑπερβολικὰ, καὶ μήτε κατέχουμε ἀκόμα ἂν εἶναι ἐδῶ μπορετὸς, καὶ πότε, τέτοιος πλουτισμὸς τῶν γνωρισμῶν μας, γιὰ τοῦτο ἄς περιοριστοῦμε γιὰ τὴν ὥρα στὴν ἐπιστήμη τῆς Κριτικῆς τοῦ Ἄδολου Λογισμοῦ, τῶν πηγῶν τῆς καὶ συνόρων, σὰ σὲ Προγυμναστικὴ πρὸς Σύστημα Ἄδολου Λογισμοῦ. Καὶ τέτοια ἐπιστήμη καλλίτερα νὰ τὴν ποῦμε ὄχι Διδασκαλία, παρὰ Κριτικὴ Ἄδολου Λογισμοῦ, κ' ἡ χρησιμὰ της ὡς πρὸς τὰ θεωρητικὰ εἶναι μονάχα ἀρνητικὴ, δηλαδή θὰ χρησιμέψῃ ὄχι νὰ πλατύνῃ, παρὰ μονάχα νὰ καθαρίσῃ τὸ Λογισμό μας καὶ νὰ τονέ γλυτώνῃ ἀπὸ σφάλματα. Δὲν εἶναι ὅμως μικρὸ κέρδος μήτε τοῦτο.

Κάθε γνωρισμὸ ποὺ καθόλου καταγίνεται ὄχι τόσο σ' ἀντικείμενα ὅσο στὸν τρόπο ποὺ τὰ γνωρίζουμε (ὅσο τοῦτο γίνεται) ἀπὸ τὰ πρὶν, τότε λέω Ὑπερβατικὸ.

Σύστημα τέτοιων ἐννοιῶνε θὰ λέγονταν Ὑπερβατική Φιλοσοφία. Γιὰ πρώτη ἀρχὴ ὅμως τέτοια ἐπιστήμη εἶναι πάλε πάρα πολύ. Γιατὶ πρέπει νὰ πραγματεύεται ὅλον τὸν ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμὸ, καὶ συνθετικὸ κι ἀναλυτικὸ, καὶ θὰ καταντήσῃ τότες ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ μας ὑπερβολικὰ πλατειά, ἀφοῦ τὴν ἀνάλυση δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴν πᾶμε πιὸ πέρα ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ νὰ μάθουμε κατὰ βάθος τ' ἀξιώματα τῆς ἀπὸ τὰ πρὶν σύνθεσης, ποὺ εἶναι κι ὁ μόνος μας σκοπός. Δουλειά μας τώρα ἄλλη δὲν εἶναι παρ' αὐτὴ ἡ μελέτη, ποὺ καθαυτὸ δὲ μπορούμε Διδασκαλία παρὰ Ὑπερβατικὴ Κριτικὴ νὰ τὴν ποῦμε, ἀφοῦ σκοπός της δὲν εἶναι νὰ μᾶς πλατύνῃ τὸ γνωρισμὸ τὸν ἴδιο, παρὰ μονάχα νὰ τονε διορθώῃ καὶ νὰ μᾶς προμηθεύῃ τὴν ἀσημόπετρα τῆς ἀξίας ἢ μὴ ἀξίας κάθε ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοῦ. Τέτοια Κριτικὴ λοιπὸν θὰ μᾶς ἐτοιμάσῃ Ὅργανο, ἢ, ἂν αὐτὸ δὲν κατορθώνεται, Κανόνα Ἀδολου Λογισμοῦ, ποὺ ἀκολουθώντας τον ἴσως κατορθώσουμε μιὰ μέρα, κι ἀναλυτικὰ καὶ συνθετικὰ, ἀλάκερο Σύστημα Φιλοσοφίας Ἀδολου Λογισμοῦ, ἀδιάφορο ἂν αὐτὸ πλατύνῃ ἢ καὶ περιορίσῃ τοῦ λογισμοῦ τὰ ὅρια. Γιατὶ πὼς τέτοιο σύστημα κατορθώνεται, καὶ μάλιστα πὼς δὲ γίνεται νὰ εἶναι τόσο δὲ πλατὺ ποὺ νὰ μὴν ἔχῃ ἐλπίδα τελειωμοῦ, συμπεραίνεται ἀπὸ τοῦτο, πὼς σκοπός του δὲν εἶναι τὰ φυσικὰ τῶν πραγμάτων — ἀντικείμενο ἀτέλειωτο — παρὰ ὁ νοῦς ποὺ τὰ κρίνει, κι αὐτὸς πάλε ὡς πρὸς μοναχὰ τὸν ἀπὸ τὰ πρὶν γγνωρισμό του. Γιατὶ ὅ,τι ἀπὸ τὰ πρὶν κατέχει ὁ νοῦς, ἀφοῦ δὲ βρίσκεται ἐξωτερικὰ παρὰ ἐντός μας, δὲ γίνεται νὰ μᾶς ξεφύγῃ, κ' εἶναι ἴσως ἴσως τόσο περιορισμένο ποὺ νὰ μπορῇ ἀλάκερο νὰ κριθῇ κ' ἡ ἀξία του νὰ ξετιμηθῇ σωστά.

Μήτε ἄς προσμένῃ ἐδῶ ὁ ἀναγνώστης κριτικὴ Βι-

βλίων καὶ Συστημάτων, παρὰ μονάχα κριτική τοῦ λογισμοῦ τοῦ ἴδιου. Σὲ τέτοια κριτική μονάχα ὅταν εἶσαι στηριγμένος, κατέχεις ἀσημόπετρα, καλὴ νὰ δοκιμάσῃ τὴ φιλοσοφικὴ ἀξία παλιῶν καὶ καινούργιων ἔργων αὐτοῦ τοῦ κλάδου. Εἶδεμὴ, ἀκατάρτιστος ὁ ἱστορικὸς ἢ δικαστὴς κρίνει ἀβάσιμους ἰσχυρισμοὺς μὲ δικούς του ἄλλο τόσο ἀβάσιμους.

Η

Χωρισμὸς Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας.

Ὑπερβατικὴ Φιλοσοφία μᾶς εἶναι τώρα ἐμᾶς μοναχὰ ἰδέα ἐπιστήμης ποὺ ὅλο της τ' ἀχνάρι ἡ Κριτικὴ τοῦ "Αδολου Λογισμοῦ πρέπει νὰ τῆς τὸ χαράξῃ ἀρχιτεχτονικὰ, δηλαδή ἀπάνου σὲ ἀρχές, καὶ μ' ἐγγύηση πὼς ἀφέγαδο θὰ εἶναι καὶ γερὸ τὸ κάθε κομμάτι ποὺ μπαίνει στὸ χτίριο. Εἶναι σύστημα ὅλων τῶν ἀρχῶν τοῦ "Αδολου Λογισμοῦ. Μοναχὴ αἰτία ποὺ ἡ Κριτικὴ ἢ ἴδια δὲν παίρνει ἀπὸ τώρα τὸν τίτλο Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας εἶναι τοῦτο, πὼς ἂ θέλεις τέλειο Σύστημα, τότες πρέπει νὰ ἔχῃ καθεκαστικὴ ἀνάλυση ὁλόκερου τοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν ἀθρώπινου γνωρισμοῦ. Καὶ πρέπει ναὶ ἡ Κριτικὴ μας, δίχως ἄλλο, νὰ μᾶς παρουσιάσῃ ὁλότελο κατάλογο κάθε ριζικῆς ἐννοίας ποὺ συντελεῖ σὲ ἄδολο λογισμό. Μπορεῖ ὅμως δίχως φταίξιμο νὰ παρατρέξῃ καθεκαστικὴ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν τῶν ἰδίων, καθὼς καὶ νὰ παρατρέξῃ ὁλότελο κατάλογο τῶν ὅσων πηγάζουν ἀπ' αὐτὲς τίς ἐννοίες. Τέτοιος λιανισμὸς ἐδῶ εἶναι ἄσκοπος, ἀφοῦ δὲν τὸν τριγυρνοῦνε δισταγμοὶ

ὅπως τῇ σύνθεσιν, ποῦ καθ'αυτὸ χάρις τῆς χρειάζεται ἡ Κριτική. Μήτε εἶναι σκοπὸς μας νὰ ἐγγυηθοῦμε τὴν ἐντέλεια τέτοιας Ἀνάλυσης καὶ Παραγωγῆς. Ἐπειτα τέλεια ἀνάλυση, καθὼς καὶ παραγωγή ἀπὸ ριζικὲς ἔννοιες μέσο τῆς ἀνάλυσης, εὐκόλα κατορθώνεται, σώνει πρῶτα πρῶτα νὰ κατέχουμε αὐτὲς τὲς ἔννοιες ὡς τέλειες συνθετικὲς ἀρχὲς καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σκοπὸ τοὺς νὰ μὴν τοὺς λείπη τίποτα.

Ὅ,τι λοιπὸν εἶναι μέρος Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας εἶναι καὶ θέμα τῆς Κριτικῆς τοῦ Ἀδολοῦ Λογισμοῦ, κ' εἶναι μάλιστα ἀλάκερη ἡ ἰδέα τῆς Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας, ὅχι ὅμως ἀκόμα ἡ ἴδια ἡ ἐπιστήμη, γιατί προχωρεῖ ἀναλυτικὰ τόσο μονάχα ὅσο τὸ χρειάζεται τέλεια μελέτη τοῦ συνθετικοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοῦ.

Ἡ πρώτη πρώτη μας συλλογὴ ὅτα χωρίζουμε τὰ μέρη τέτοιας ἐπιστήμης εἶναι τὸ νὰ μὴ μπῇ καμμιά ἔννοια μὲ τίποτα ἐμπειρικὸ, δηλαδὴ τὸ νὰ εἶναι ὁλό-τελα ἄδολος ὁ ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμός. Γιὰ τοῦτο, ἂν καὶ τὰ πιὸ ἀψηλὰ ἀξιώματα τῆς Ἠθικῆς κ' οἱ ριζικὲς τῆς ἔννοιες εἶναι ἀπὸ τὰ πρὶν γνωρισμοί, ὡς τόσο εἶναι ξένοι τῆς Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας, γιατί προϋποθέ-τουν ἀναγκαστικὰ τὲς ἔννοιες ἡδονῆς, πόνου, πόθου, συμπάθειας κ.τ.λ., ποῦ ἡ πηγὴ τους εἶναι ὁλωνῶν ἐμπειρικὴ. Ἡ Ὑπερβατικὴ λοιπὸν Φιλοσοφία εἶναι σοφία ἄδολου θεωρητικοῦ λογισμοῦ. Γιατὶ κάθε πρα-χτικὸ, ἅμα τὸ κινᾷ σκοπὸς, εἶναι συναισθητικὸ, καὶ τὰ συναισθήματα μᾶς ἔρχονται ἀπὸ ἐμπειρικὲς πηγὲς γνωρισμοῦ.

Καὶ τώρα, ἂ θέλουμε νὰ χωρίσουμε αὐτὴ μας τὴν ἐπιστήμη γενικὰ ὡς Σύστημα, πρῶτο τῆς μέρος πρέπει νὰ εἶναι Στοιχειολογία, κ' ἔπειτα Μεθοδολογία τοῦ Ἀδολοῦ Λογισμοῦ καὶ τὰ πρῶτα αὐτὰ χωρίσματα

πρέπει πάλι να ξαναχωριστούμε σ' άλλα μικρότερα, πού την αἰτία τους ὅμως δὲν εἶναι τώρα καιρὸς νὰ ξηγήσουμε. Ὡς εἰσαγωγή ὅμως, ἢ προθύμισμα, ἀνάγκη νὰ ποῦμε τοῦτο, πὼς τοῦ ἀθρώπου γνωρισμοῦ εἶναι δυὸ οἱ κορμοὶ, πού ἴσως βαστοῦν ἀπὸ τὴν ἴδια ρίζα, ἄγνωστη ὅμως σ' ἐμᾶς, δηλαδή ἡ Αἰσθητοσύνη κ' ἡ Διάνοια, πού ἡ πρώτη μᾶς δίνει ἀντικείμενα καὶ μὲ τὴ δεύτερη τὰ στοχαζόμαστε. Ὅταν ἡ αἰσθητοσύνη μας ἔχει ἀπὸ τὰ πρὶν εἰκόνες ὡς τοὺς μόνους ὅρους πού μᾶς δίνονται τ' ἀντικείμενα, τότες εἶναι θέμα τῆς Ὑπερβατικῆς Φιλοσοφίας. Κ' ἡ Ὑπερβατικὴ Αἰσθητολογία ἀναγκαστικὰ εἶναι πρῶτο μέρος τῆς Στοιχειολογικῆς Ἐπιστήμης, γιατί οἱ ὅροι πού δίχως τους δὲ μᾶς δίνονται τ' ἀντικείμενα τοῦ ἀθρώπου λογισμοῦ ἔρχονται πρὶν τοὺς ὅρους πού τὰ στοχαζόμαστε.

ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗ ΣΤΟΙΧΕΙΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΡΟΣ Α

ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

Μ' ὅποιον τρόπο ἢ μ' ὅποια μέσα κι ἂ γνωρίζουμε τ' ἀντικείμενα, εἶναι τουλάχιστο φανερό πὼς ὑπάρχει τρόπος τοῦ νὰ τὰ γνωρίζουμε ἄμεσα, καὶ πὼς ὁ τρόπος αὐτὸς εἶναι τὸ στερνὸ ὕλικὸ κάθε μας στοχασμοῦ, δηλαδή ἡ ἐνόραση. Ἐνόραση ὡς τόσο δὲ γίνεται παρ' ὅτα μᾶς δοθῇ τ' ἀντικείμενο· κι αὐτὸ πάλι δὲ δίνεται, τουλάχιστο τοῦ ἀθρώπου, παρὰ μὲ τὸ μέσο κάποιου πάθους τοῦ νοῦ.

Τὸ δῶρο τοῦ νὰ δεχόμαστε εἰκόνες (δεχτικὸ) κατὰ τὸν τρόπο ποὺ μᾶς χτυποῦν τ' ἀντικείμενα, λέγεται αἰσθητοσύνη. Μὲ τὸ μέσο λοιπὸν τῆς αἰσθητοσύνης μᾶς δίνονται ἀντικείμενα, καὶ μονάχα αὐτὴ μᾶς προμηθεύει ἐνόραση. Μὲ τὴ διάνοια ὅμως ἡ ἐνόραση γίνεται στοχαστὴ, κ' ἔτσι προβάλλουν ἔννοιες. Κάθε στοχασμὸς λοιπὸν, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἀνάγκη μὲ τὸ μέσο κάποιων σημαδιῶν νὰ καταντάει σ' ἐνόραση—ποὺ θὰ πῇ, μ' ἐμᾶς τοὺς ἀθρώπους, σ' αἰσθητοσύνη—γιατὶ ἀλλιῶς δὲ γίνεται νὰ μᾶς δοθοῦν ἀντικείμενα.

Ἡ ἐνέργεια ἀντικείμενου ἀπάνω στὸ εἰκονιστικὸ μας, ὅσο μπορεῖ νὰ μᾶς ἐπιρρεάσῃ, λέγεται αἶσθημα. Ἐνόραση ἀντικείμενου μὲ τρόπο αἰσθηματικὸ λέγεται ἐμπειρική. Τὸ ἀόριστο ἀντικείμενο ἐμπειρικῆς ἐνόρασης

λέγεται φαινόμενο. Λέω ὑλικὸ τοῦ φαινομένου ὅ,τι ανταποκρίνεται μὲ τὸ αἶσθημα· ὅ,τι ὅμως κάνει τὸ πολυποίκιλο τοῦ φαινομένου ἀραδιάσιμο κατὰ ἓναν ἢ ἄλλο ρυθμὸ τὸ λέω τύπο του.

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αἶσθημα κι ὁ τρόπος τοῦ ἀραδιάζονται τὰ αἰσθήματα καὶ καταστρώνονται σὲ τύπους, γιὰ τοῦτο μονάχα τὸ ὑλικὸ κάθε φαινομένου μᾶς δίνεται ἀπὸ τὰ ὕστερα, ἐνῶ ὁ τύπος τους ὅλωνων πρέπει νὰ στέκη μέσα στὸ νοῦ ἕτοιμος ἀπὸ τὰ πρὶν, κ' ἔτσι νὰ μπορῇ νὰ θεωρηθῇ χωρισμένος ἀπὸ κάθε αἶσθημα.

Κάθε εἰκόνα μὲ δίχως μέσα της τίποτα αἰσθηματικὸ τὴν ὀνομάζω ἄδολη (μὲ ὑπερβατικὴ σημασία). Λοιπὸν ὁ ἄδολος τύπος κάθε αἰσθητῆς ἐνόρασης, ὁ τύπος δηλαδή ποὺ τὸ πολυποίκιλο τῶν φαινομένων τὸ παρατηροῦμε μὲ ἓναν ἢ ἄλλο ρυθμὸ, πρέπει στὸ γενικὸ νὰ βρίσκεται μέσα στὸ νοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν. Κι ὁ ἄδολος αὐτὸς τύπος τῆς αἰσθητοσύνης λέγεται ἄδολη ἐνόραση.

Ἔτσι, ἂν ἀπὸ τὴν εἰκόνα σωμάτου ἀφαιρέσης ὅσα του στοχάζεται ἢ διάνοια, δηλαδή οὐσία, δύναμη, χωρίσιμο κ. τ. λ., κι ὅσα εἶναι αἰσθηματικὰ, δηλαδή ἀδιαπέραστο, σκληράδα, χρῶμα κ. τ. λ., θὰ μείνῃ ἀκόμα κάτι αὐτῆς τῆς ἐμπειρικῆς ἐνόρασης, δηλαδή τὰ μέτρα κ' ἡ μορφή. Αὐτὰ εἶναι τῆς ἄδολης ἐνόρασης, ποὺ ἀπὸ τὰ πρὶν, καὶ δίχως μάλιστα κανένα πραγματικὸ αἶσθησης ἀντικείμενο (ἢ αἶσθημα), ὑπάρχει μέσα στὸ νοῦ ὡς ἀπλὸς τύπος αἰσθητοσύνης.

Τὴν ἐπιστήμη ὅλων τῶν ἀρχῶν τῆς ἀπὸ τὰ πρὶν αἰσθητοσύνης τὴν ὀνομάζω Ὑπερβατικὴ Αἰσθητική. Τέτοια ἐπιστήμη πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ εἶναι τὸ πρῶτο μέρος τῆς Ὑπερβατικῆς Στοιχειολογίας, ἀντίθετα τῆς ἄλλης ποὺ καταγίνεται σὲς ἀρχές τοῦ ἄδο-

λου στοχασμοῦ καὶ ποὺ λέγεται Ὑπερβατικὴ Λογική.

Τῆς Ὑπερβατικῆς Αἰσθητικῆς πρῶτα λοιπὸν θ' ἀπομονώσουμε τὴν αἰσθητοσύνη, χωρίζοντάς την ἀπ' ὅ,τι στοχάζεται ἡ διάνοια μὲ τὸ μέσο τῶν ἐννοιῶν της, ἔτσι ποὺ νὰ μὴ μείνη τίποτα ἐξὸν ἐμπειρικῆς ἐνόραση. Κατόπι ἀπὸ τὴν ἐμπειρικῆς ἐνόραση θὰ χωρίσουμε ὅ,τι εἶναι αἰσθηματικὸ, ἔτσι ποὺ νὰ μὴ μείνη παρὰ ἄδολη ἐνόραση κι ὁ ἀπλὸς τύπος τῶν φαινόμενων, τὸ μόνο δηλαδή ποὺ ἡ αἰσθητοσύνη προμηθεύει ἀπὸ τὰ πρῶτα. Μ' αὐτὴ τὴ μελέτη θὰ φανῇ πὼς ὑπάρχουνε δυὸ ἄδολοι τύποι αἰσθητικῆς ἐνόρασης ὡς ἀρχὲς ἀπὸ τὰ πρῶτα γνωρισμοῦ, δηλαδή Χῶρος καὶ Καιρός. Κι αὐτὰ θὰ ξετάσουμε τώρα πιὸ καθεκαστικά.

ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΧΩΡΟΣ

Μεταφυσικὸς σαφηνισμὸς αὐτῆς τῆς ἐννοίας.

Ἡ ἐξωτερικὴ μας αἴσθησις (χάρισμα τοῦ νοῦ) μᾶς εἰκονίζει τ' ἀντικείμενα ὡς ἐξωτερικά μας, κι ὅλα μέσα στὸ Χῶρο. Ἐκεῖ ἡ μορφὴ τους, τὸ μέγεθος, ὁ ρυθμὸς τους εἶναι ὠρισμένα ἢ ὀρίσιμα. Ἡ ἐσωτερικὴ αἴσθησις, ποῦ μέσο της ὁ νοῦς ἐνορᾷ τὸν ἑαυτὸ του ἢ τὴν ἐσωτερικὴν του κατάστασι, δὲ μᾶς δίνει ἐνόρασι τῆς ψυχῆς μας τῆς ἴδιας ὡς ἀντικείμενου· ὑπάρχει ὅμως ὠρισμένος τύπος ποὺ δίχως του δὲ γίνεται ἐνόρασι τῆς ἐσωτερι-

καις κατάστασης· ὥστε ὅ,τι εἶναι μέρος τῶν ἐσωτερικῶν τῶν προσδιορισμῶν εἰκονίζεται μετὰ ρυθμὸν Καιροῦ. Ἐξωτερικὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐνοραθῇ ὁ Καιρὸς, ὅπως μήτε ὁ Χῶρος ὥς κάτι ἐσωτερικό μας.

Τί εἶναι λοιπὸν Χῶρος καὶ τί Καιρός; Εἶναι ἀληθινὰ ὅσα; ἢ εἶναι τάχα τῶν πραγμάτων προσδιορισμοὶ ἢ ρυθμοὶ, τέτοιοι ὅμως ποὺ πάντα θὰ τοὺς εἶχαν τὰ πράγματα εἴτε ἐμεῖς τοὺς ἐνοράμε εἴτε ὄχι; ἢ μήπως τέτοιοι ποὺ μονάχα στὸν τύπο τῆς ἐνόρασης, λοιπὸν μονάχα στὰ ὑποκειμενικὰ φυσικὰ τοῦ νοῦ μας, ἐφαρμόζονται, ἐνῶ αὐτὰ τὰ κατηγορούμενα Χῶρος καὶ Καιρὸς δὲν μποροῦνε δίχως τέτοια φυσικὰ σὲ τίποτα ν' ἀποδοθοῦν;

Γιὰ νὰ φωτιστοῦμε ἄς σαφηνίσουμε πρῶτα τὴν ἔννοια τοῦ Χώρου, ἐννοῶντας μετὰ τέτοιο σαφηνισμόν ξάστερη (ἂν καὶ ὄχι καθεκαστική) εἰκόνα τοῦ ὅ,τι εἶναι μέρος κάποιας ἔννοιας· ὅταν ὅμως ὁ σαφηνισμὸς δίνει εἰκονισμόν τῆς ἔννοιας ὥς δοσμένης ἀπὸ τὰ πρῶτα, τότες εἶναι μεταφυσικός.

1. Ὁ Χῶρος δὲν εἶναι ἔννοια ἐμπειρική ποὺ πηγάζει ἀπὸ ἐξωτερικὴν πεῖρα. Γιατὶ, γιὰ νὰ μποροῦνε μερικά μου αἰσθήματα ν' ἀναφερθοῦνε σὲ κάτι ἀπ' ὅξω μου (δηλαδὴ σὲ διαφορετικὸ μέρος τοῦ χώρου ἀπ' ὅπου εἶμαι ἐγὼ), καὶ πάλι γιὰ νὰ τὰ παραστήσω ὥς ἐχτὸς καὶ δίπλα τὸ ἓνα τοῦ ἄλλου, δηλαδὴ ὄχι μονάχα διαφορετικὰ παρὰ καὶ σὲ διαφορετικὰ μέρη, ἢ εἰκόνα τοῦ Χώρου πρέπει νὰ ὑπάρχει προτητερινά. Λοιπὸν τὴν εἰκόνα τοῦ Χώρου δὲν τὴ δανείζεσαι μετὰ τὸ μέσο τῆς πεῖρας ἀπὸ τοὺς ρυθμοὺς τῶν ἐξωτερικῶν φαινόμενων, παρὰ καὶ αὐτὴ ἢ ἐξωτερικὴ πεῖρα ἢ ἴδια δὲν εἶναι μπορετὴ παρὰ μέσο εἰκόνας προτητερινὰ στοχασμένης.

2. Ὁ Χῶρος εἶναι ἀναγκαῖα ἀπὸ τὰ πρῶτα εἰκόνα καὶ θεμέλιο μάλιστα κάθε ἐξωτερικῆς ἐνόρασης. Ἀδύνατο

νὰ φανταστῆς ἀνύπαρχτο τὸ Χῶρο, ἂν καὶ πολὺ καλὰ στοχάζεσαι Χῶρο δίχως ἀντικείμενα μέσα του. Πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὅρος τοῦ μπορετοῦ τῶν φαινόμενων, κι ὅχι προσδιορισμός τους ἀνύπαρχτος δίχως τους· καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ πρὶν εἰκόνα ὅπου ἀναγκαστικὰ βασίζονται ὅλα τὰ φαινόμενα.

3. Ὁ Χῶρος δὲν εἶναι ἀσυνάρτητη, ἢ, ὅπως λέμε, γενικὴ ἔννοια τοῦ ρυθμοῦ τῶν πραγμάτων καθόλου, παρὰ εἶναι ἄδολη ἐνόραση. Γιατὶ, πρῶτα, ἓνα καὶ μόνο Χῶρο μᾶς εἶναι δυνατὸ νὰ φανταστοῦμε, κι ὅτα λέμε πολλοὺς ἐννοοῦμε μέρη ἐνὸς τοῦ ἴδιου κι ἀπαράλλαχτου Χώρου. Μήτε εἶναι δυνατὸ αὐτὰ τὰ μέρη νὰ ἔρθουν πρὶν τὸν ἓνα παντοσκεπάστη Χῶρο, πὲς σὰν κομμάτια τοῦ ἀπ' ὅπου γίνεται τὸ σύνολο, παρὰ εἶναι μονάχα μέσα του στοχάσιμα. Ὁ Χῶρος εἶναι κατὰ βάθος ἓνας· ὁ πολλαπλασιασμός του, ἄρα κ' ἡ γενικὴ ἔννοια χώρων καθόλου, πηγάζει ὁλότελα ἀπὸ περιορισμούς. Ὡς πρὸς τὸ Χῶρο λοιπὸν, ἀπὸ τὰ πρὶν ἐνόραση (ἀνεξάρτητα πείρας) εἶναι τὸ θεμέλιο κάθε ἔννοιάς του. Ἔτσι καὶ κάθε γεωμετρικὸ ἀξίωμα, καθὼς, ἄς ποῦμε, «τὰ δυὸ ἀντάμα πλευρὰ τρίγωνου εἶναι μεγαλείτερα τοῦ τρίτου», ποτὲς δὲ βγαίνει ἀπὸ τίς γενικὲς ἔννοιες γραμμῆς καὶ τρίγωνου, παρ' ἀπὸ ἐνόραση, καὶ μάλιστα ἐνόραση ἀπὸ τὰ πρὶν μὲ ἀποδειχτικὴ βεβαιοσύνη.

4. Ὁ Χῶρος εἶναι εἰκόνα ἄπειρου δοσμένου μεγέθους. Δίχως ἄλλο, κάθε ἔννοια εἶναι στοχαστὴ ὡς εἰκόνα ποὺ βρίσκεται μέσα σὲ ἄπειρο πλῆθος ἀπὸ διαφορετικὲς μπορετὲς εἰκόνες (ὡς κοινὸ χαρακτηριστικὸ τους), καὶ ποὺ λοιπὸν τίς σκεπάζει ὅλες· καμμιά ὅμως ἔννοια, ὡς ἔννοια, δὲν εἶναι στοχαστὴ σὰ νὰ εἶχε ἡ ἴδια μέσα της ἄπειρο πλῆθος εἰκόνες. Ὡς τόσο ἔτσι τονε στοχαζόμαστε τὸ Χῶρο (γιατὶ ὅλα τὰ μέρη ἴσαμε τὸ ἄπειρο ὑπάρ-

χρυσιν σύγκαιρα). Λοιπὸν ἡ ἀρχικὴ εἰκόνα Χώρου εἶναι ἐνόραση ἀπὸ τὰ πρὶν καὶ ὄχι ἔννοια.

Ἑ Υπερβατικὸς σαφηνισμὸς τῆς ἔννοιας τοῦ Χώρου.

Μὲ ὑπερβατικὸ σαφηνισμὸ ἐννοοῦμε τὸ νὰ ξηγοῦμε κάποια ἔννοια ὡς ἀξίωμα ἀπ' ὅπου εἶναι θεωρήσιμο τὸ μπορετὸ ἄλλων συνθετικῶν γνωρισμῶν ἀπὸ τὰ πρὶν. Γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ μᾶς χρειάζεται 1) τέτοιοι γνωρισμοὶ νὰ πηγάζουν ἀληθινὰ ἀπὸ τὴ δοσμένη ἔννοια, καὶ 2) αὐτοὶ οἱ γνωρισμοὶ νὰ εἶναι μπορετοὶ μονάχα μὲ τὴν προϋπόθεση ὠρισμένου τρόπου, ξηγηματικοῦ αὐτῆς τῆς ἔννοιας.

Ἡ Γεωμετρία εἶναι ἐπιστήμη προσδιοριστικὴ — συνθετικὰ, καὶ ὡς τόσο ἀπὸ τὰ πρὶν — τῶν προσόντων τοῦ Χώρου. Τί πρέπει νὰ ᾔηται λοιπὸν ἡ εἰκόνα τοῦ Χώρου ὥστε νὰ μπορῇ νὰ ὑπάρξῃ τέτοιος τοῦ γνωρισμός; Πρέπει ἀρχικὰ νὰ ᾔηται ἐνορατικὴ, γιατί ἀδύνατο ἀπὸ ἀπλῆ ἔννοια νὰ βγάλῃς πρόταση ποὺ περνᾷ τὴν ἔννοια — πράγμα ὡς τόσο ποὺ βλέπουμε στὴ Γεωμετρία. Ἡ ἐνόραση ὅμως αὐτὴ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀπὸ τὰ πρὶν, δηλαδὴ νὰ βρίσκεται μέσα μας προτοῦ νοηθῇ κάποιο ἀντικείμενο, ἄρα πρέπει νὰ εἶναι ἄδολη καὶ ὄχι ἐμπειρικὴ. Γιατὶ κάθε γεωμετρικὴ πρόταση εἶναι ἀποδεικτικὴ, δηλαδὴ ἀχώριστη ἀπὸ τὸ συνειδότε τῆς ἀναγκαιοσύνης της, ὅπως, ἄς ποῦμε, ἡ πρόταση «ὁ Χῶρος ἔχει μονάχα τρία μέτρα»· καὶ τέτοια πρόταση δὲ γίνεται νὰ εἶναι ἐμπειρικὸς συλλογισμὸς, μήτε ἐμπειρικοῦ συλλογισμοῦ συμπέρασμα.

Πῶς γίνεται λοιπὸν ἐξωτερικὴ ἐνόραση νὰ βρίσκεται μέσα στὸ νοῦ πρὶν ἀπὸ τὰ ἴδια τ' ἀντικείμενα, καὶ ἡ ἔννοιά τους νὰ εἶναι μέσα τῆς προσδιορισμένης ἀπὸ τὰ

πρίν ; Ὅλοφάνερα ὅχι ἀλλιῶς παρ' ἂν εἶναι ριζωμένη μέσα στὸ ὑποκείμενο, καὶ σὲ τίποτα ἄλλο, ὡς τυπικὴ τοῦ ἰδιωσύνη τοῦ νὰ ἐπιρρεάζεται ἀπὸ ἀντικείμενα κ' ἔτσι νὰ δέχεται ἄμεσῇ τους εἰκόνα, δηλαδή ἐνόραση, λοιπὸν ὡς τύπος καθόλου τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως. Μονάχα λοιπὸν ὅπως τὸ ξηγοῦμε μεῖς καταλαβαίνει τὸ μπορετὸ τῆς Γεωμετρίας ὡς συνθετικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὰ πρίν. Κάθε ἄλλη ξήγηση ποὺ παραβλέπει τὸ μπορετὸ τέτοιας ἐπιστήμης, ἀσφαλτα μ' αὐτὸ τὸ σημάδι ξεχωρίζεται ἀπὸ τὴ δική μας, κι ἄς τῆς μοιάζει κάπως φαινομενικά.

Πορίσματα τῶν παραπάνω ἐννοιῶν.

α) Ὁ Χῶρος δὲν παρασταίνει ἰδιωσύνη πραγμάτων, μήτε μονάχων τους μήτε στὴν ἀναφορά τους ἐνὸς πρὸς ἄλλο, δηλαδή δὲν παρασταίνει προσδιορισμὸ ἀχώριστο ἀπὸ τ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθαυτὰ καὶ ποὺ θὰ τοὺς μείνῃ ἀκόμα κι ἂν ἀφαιρεθοῦν ὅλοι οἱ ὑποκειμενικοὶ ὅροι τῆς ἐνόρασης. Γιατὶ μήτε ἀπόλυτοι μήτε ἀναφορικοὶ προσδιορισμοὶ πραγμάτων δὲν εἶναι ἐνοράσιμοι πρίν ὑπάρξουν τὰ πράγματα, λοιπὸν δὲν εἶναι ἐνοράσιμοι ἀπὸ τὰ πρίν.

β) Ὁ Χῶρος δὲν εἶναι παρὰ τύπος κάθε φαινόμενου τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως· εἶναι δηλαδή ὑποκειμενικὸς ὅρος τῆς αἰσθητοσύνης μας ποὺ δίχως τοῦ ἐξωτερικῆς ἐνόραση ἀδύνατο νὰ ὑπάρξῃ. Καὶ τώρα, ἅμα συλλογιστοῦμε πῶς τὸ δεχτικὸ τοῦ ὑποκειμένου τοῦ νὰ ἐπιρρεάζεται ἀπὸ ἀντικείμενα ἔρχεται ἀναγκαστικὰ πρίν κάθε ἐνόρασῇ τους, βλέπουμε πῶς γίνεται κι ὁ τύπος κάθε φαινόμενου εἶναι δοσμένος τοῦ νοῦ πρίν κάθε ἐννοια, λοιπὸν δοσμένος ἀπὸ τὰ πρίν, καὶ πῶς «ὡς ἄδολη ἐνόραση προσδιοριστικὴ ὅλων τῶν ἀντικείμενων» μπο-

ρεῖ πρὶν ἀπὸ κάθε πείρα νὰ κλείνη μέσα του ἀρχὲς ποὺ κυβερνοῦν τὶς ἀναφορὲς τους.

Ἔτσι λοιπὸν ὡς ἄθρῳποι θεωρῶντας τὰ μονάχα γίνεται νὰ μιλοῦμε γιὰ Χῶρο, γι' ἀντικείμενα μὲ μέτρα κ.τ.λ. Ἀφαίρεσε τὸν ὑποκειμενικὸ ὅρο τὸν ἀπαραίτητο τοῦ νὰ δεχτοῦμε ἐξωτερικὴ ἐνόραση — δηλαδὴ ὅσο ἐμεῖς εἴμαστε ἐπιρρεασμένοι ἀπὸ τ' ἀντικείμενα — καὶ τότες τοῦ χώρου ἡ εἰκόνα δὲ σημαίνει τίποτα. Γιατὶ αὐτὸ τὸ κατηγορούμενο ὡς ἐκεῖ μονάχα ταιριάζει στ' ἀντικείμενα, ὅσο μᾶς φανερώνεται ἐμᾶς, δηλαδὴ ὅσο εἶναι ἀντικείμενα τῆς αἰσθητοσύνης μας. Ὁ μόνιμος τύπος αὐτοῦ τοῦ δεχτικοῦ ποὺ λέγεται αἰσθητοσύνη εἶναι ἀναγκαῖος ὅρος κάθε ἀναφορᾶς τῶν ἀντικείμενων ὅπως παρουσιάζονται ἐχτός μας· ἀφαίρεσέ τα, καὶ τότες μένει ἄδολη ἐνόραση μὲ τ' ὄνομα Χῶρος. Ἐπειδὴ οἱ ὑποκειμενικοὶ ὅροι τῆς αἰσθητοσύνης μας δὲ γίνεται νὰ θεωρηθοῦν ὅροι τοῦ μπορετοῦ τῶν πραγμάτων παρὰ μονάχα τοῦ τρόπου ποὺ ἐμᾶς μᾶς παρουσιάζονται, θὰ ποῦμε ἀληθινὰ πὼς ὁ Χῶρος ζώνει κάθε πρᾶμα ποὺ μᾶς παρουσιάζεται ἐξωτερικὰ, ὅχι ὅμως ὅλα τὰ πράγματα αὐτὰ καθ'αυτὰ, εἴτε τὰ ἐνοράμε εἴτε ὅχι, εἴτε ἐμεῖς εἴτε ἄλλο ὑποκείμενο. Γιατὶ ἀδύνατο νὰ κρίνουμε ἐνόραση ἄλλων ὄντων λογικῶν, ἃ δηλαδὴ εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἐκείνους ὅρους ποὺ περιορίζουν τὴ δική μας καὶ ποὺ τὸ κῦρὸς τους ἐμᾶς μᾶς εἶναι καθολικό. Ἄ σὲ ὑποκειμενικὴ ἐννοια προσθέσω περιορισμὸ συλλογισμοῦ, τότες ὁ συλλογισμὸς κερδίζει ἀπόλυτο κῦρος. Ἡ πρόταση «ὅλα τὰ πράγματα εἶναι δίπλα μέσα στὸ Χῶρο» ἔχει κῦρος ἃ μοναχὰ τὴν πάρης μὲ τὸν περιορισμὸ πὼς εἶναι ἀντικείμενα τῆς αἰσθητῆς μας ἐνόρασης. Ἄν προσθέσω αὐτὸ τὸν περιορισμὸ στὴν ἐννοιά μου καὶ πῶ «ὅλα τὰ πράγματα, ὡς ἐξωτερικὰ

φαινόμενα, βρίσκονται δίπλα μέσα στὸ Χῶρο», τότες ὁ κανόνας μου κερδίζει καθολικὸ κι ἀπεριόριστο κῦρος. Ἡ μελέτη μας λοιπὸν διδάσκει τὸ πραγματικὸ (δηλαδή τὸ ἀντικειμενικὸ) κῦρος τοῦ Χώρου ὡς πρὸς ὅ,τι μᾶς παρουσιάζεται ἐξωτερικὰ ὡς ἀντικείμενο· διδάσκει ὅμως ἀντάμα καὶ τὸ ἰδεατὸ τοῦ Χώρου ὡς πρὸς τὰ πράγματα ὅταν ὁ λογισμὸς μας τὰ λογαριάζει αὐτὰ καθαυτὰ, δηλαδή ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ φυσικὰ τῆς αἰσθητοσύνης μας. Ὑποστηρίζουμε λοιπὸν τὴν ἐμπειρικὴ πραγματικάδα τοῦ Χώρου (ὡς πρὸς κάθε ἐξωτερικὴ πείρα ποὺ γίνεται), σύγκαιρα ὅμως καὶ τὸ ὑπερβατικὸ ἰδεατό του· δηλαδή λέμε πὼς ὁ Χῶρος δὲν εἶναι τίποτα ἅμα βγᾶλης τὸν ὅρο τοῦ μπορετοῦ κάθε πείρας καὶ τὸν παραδεχτῆς ὡς κάτι ὅπου ἀπόλυτα βασίζεται κάθε πράγμα αὐτὸ καθαυτό.

Ἐξὸν ὁ Χῶρος, ἄλλη ὑποκειμενικὴ εἰκόνα ἀναφερμένη σὲ κάτι ἐξωτερικὸ, καὶ τέτοια ποὺ νὰ τὴν πῆς ἀντικειμενικὴ ἀπὸ τὰ πρὶν, δὲν ὑπάρχει. Γιατὶ ἀπὸ καμμιά τους δὲ βγαίνει συνθετικὴ πρόταση ἀπὸ τὰ πρὶν ὅπως ἀπὸ τὴν ἐνόραση τοῦ Χώρου. Καὶ λοιπὸν, μιλῶντας σωστὰ, δὲν ἔχουνε δικό τους τίποτα ἰδεατὸ, ἂν καὶ μοιάζουνε μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Χώρου κατὰ τοῦτο, πὼς δηλαδή ἀνήκουνε στὴν ὑποκειμενικὴ μονάχα ἰδιωσύνη τῆς αἰσθητοσύνης, ὅπως, ἄς ποῦμε, τῆς ὁρασης, ἀκουῆς κι ἀφῆς, μὲ τὸ μέσο τῶν αἰσθημάτων χρωμάτων, ἤχων, ζέστας. Ὄντας ὅμως ὅλα αὐτὰ τίποτα ἄλλο παρὰ αἰσθήματα, δὲ μᾶς βοηθᾶνε μονάχα τους νὰ γνωρίσουμε κανένα ἀντικείμενο, καὶ μάλιστα νὰ τὸ γνωρίσουμε ἀπὸ τὰ πρὶν.

Σκοπὸς τοῦ ὅ,τι εἶπαμε τωραδὰ δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ τὸ νὰ μὴ φανταστῇ κανεὶς πὼς τὸ ἰδεατὸ τοῦ Χώρου σαφηνίζεται μὲ παραδείγματα ὁλότελα λειψὰ, γιατί χρῶμα, οὐσία, καὶ τὰ τέτοια δὲν πρέπει ἀληθινὰ νὰ θεωρηθοῦν προσόντα τῶν πραγμάτων παρὰ ὑποκειμε-

νικῆς ἀλλαγῆς, ποὺ ἴσως κιόλας εἶναι ἀλλοιώτικες κατὰ
 τὸν ἄνθρωπο. Γιατὶ ἐδῶ ὅ,τι ἀρχικὰ δὲν εἶναι παρ' ἀπλὸ
 φαινόμενο, ὅπως, ἄς ποῦμε, τραντάφυλλο, ἢ ἐμπει-
 ρικὴ διάνοια τὸ λογαριάζει αὐτὸ καθαυτὸ ὡς πρᾶμα,
 ἐνῶ ὡς πρὸς τὸ χρῶμά του ἴσως φαίνεται ἀλλοιώ-
 τικο σ' ἄλλα μάτια. Ἰσα ἴσα ἡ ὑπερβατικὴ ἔννοια κάθε
 φαινόμενου μέσα στὸ Χῶρο εἶναι κριτικὸ σημάδι πὼς
 μήτε ἀπ' ὅσα βλέπουμε μέσα στὸ Χῶρο τίποτα δὲν
 εἶναι αὐτὸ καθαυτὸ πρᾶμα, μήτε εἶναι ὁ Χῶρος τύπος
 τῶν πραγμάτων ποὺ τοὺς ἀνήκει σ' αὐτὰ καθαυτά, παρὰ
 πὼς τ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθαυτὰ δὲ μᾶς εἶναι ὁλότελα
 γνωστὰ, καὶ πὼς ὅσα λέμε ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα δὲν
 εἶναι ἄλλο παρὰ μοναχὰ εἰκόνες τῆς αἰσθητοσύνης, ποὺ
 τύπος τους εἶναι ὁ Χῶρος καὶ ποὺ τ' ἀληθινό τους
 ἀνταπόκρισμα, δηλαδή τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτὸ,
 μήτε μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τίς εἰκόνες ἐκεῖνες μήτε
 γνωρίσιμο, καὶ ποὺ μάλιστα μήτε φροντίζει ἡ καθη-
 μερινή μας πεῖρα νὰ τὸ μάθῃ.

ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κ Α Ι Ρ Ο Σ

Μεταφυσικὸς σαφηνισμὸς τῆς ἔννοιας τοῦ Καιροῦ.

1. Ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι ἐμπειρικὴ ἔννοια ποὺ βγαίνει
 ἀπὸ πεῖρα, γιατί μήτε συνύπαρξη εἶναι νοητὴ μήτε
 διαδοχὴ, ἂν ἡ εἰκόνα τοῦ Καιροῦ δὲ μᾶς εἶναι δοσμένη
 ἀπὸ τὰ πρίν. Μονάχα ἂν παραδεχτῆς τέτοια εἰκόνα

ἀπὸ τὰ πρὶν δοσμένη, μπορείς καὶ φαντάζεσαι πὼς κάτι τυχαίνει σύγκαιρα ἢ διαδοχικά.

2. Ὁ Καιρὸς εἶναι ἀναγκαία εἰκόνα ὅπου βασιίζεται κάθε ἐνόραση. Ἀδύνατο ν' ἀφαιρεθῇ ὁ Καιρὸς ἀπὸ τὰ φαινόμενα καθόλου, ἂν κ' εὐκόλα ἀφαιρεῖς τὰ φαινόμενα ἀπὸ τὸν Καιρό. Λοιπὸν ὁ Καιρὸς εἶναι ἀπὸ τὰ πρὶν δοσμένος. Μὲ Καιρὸ μοναχὰ εἶναι μπορετὴ τῶν φαινόμενων ἢ πραγματικάδα. Ὅλα τὰ φαινόμενα γίνεται ν' ἀφανιστοῦν, ὁ Καιρὸς ὅμως ὁ ἴδιος (ὡς γενικὸς ὅρος τοῦ μπορετοῦ τους) δὲν καταστρέφεται.

3. Σ' αὐτὴν τὴν ἀπὸ τὰ πρὶν ἀναγκαιοσύνη τοῦ Καιροῦ βασιίζεται καὶ τὸ πὼς εἶναι μπορετὲς ἀποδειχτικές ἀρχές τῶν ἀναφορῶν τοῦ Καιροῦ, ἢ χρονικὰ ἀξιώματα καθόλου. Παράδειγμα — ὁ Καιρὸς ἔχει μονάχα ἓνα μέτρο, ἢ, διαφορετικοὶ Καιροὶ δὲν εἶναι σύγκαιροι παρὰ διαδοχικοὶ (ὅπως διαφορετικοὶ Χῶροι δὲν εἶναι ποτὲς διαδοχικοὶ παρὰ σύγκαιροι). Τέτοιες ἀρχές δὲ βγαίνουν ἀπὸ τὴν πεῖρα, γιατί ἡ πεῖρα μήτε δίνει σωστὴ καθολικάδα μήτε ἀποδειχτικὴ βεβαιοσύνη. Τὸ πολὺ πολὺ νὰ πῆς « ἔτσι μᾶς διδάσκει ἡ πεῖρα », ὅχι ὅμως « ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι ». Αὐτὲς οἱ ἀρχές ἔχουν κῦρος ὡς κανόνες ποὺ δίχως τους δὲ γίνεται μήτε πεῖρα· μᾶς διδάσκουν πρὶν ἀπὸ τὴν πεῖρα κι ὅχι μὲ τὸ μέσο της.

4. Ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι ἀσυνάρτητη, ἢ, ὅπως τὴ λέμε, γενικὴ ἐννοια, παρ' ἄδολος τύπος αἰσθητῆς ἐνόρασης. Διαφορετικοὶ Καιροὶ δὲν εἶναι παρὰ μέρη ἑνὸς τοῦ ἴδιου πάντα Καιροῦ. Τὴν εἰκόνα ὅμως ποὺ μᾶς τὴν προξενεῖ ἓνα μοναχὸ ἀντικείμενο τὴ λέμε ἐνόραση. Καὶ τὸ ἀξίωμα ἀκόμα πὼς διαφορετικοὶ Καιροὶ δὲ συνυπάρχουν δὲ βγαίνει ἀπὸ γενικὴ ἐννοια. Τέτοιο ἀξίωμα εἶναι συνθετικὸ καὶ δὲν πηγάζει ἀπὸ ἐννοίες μονάχα.

Βρίσκεται λοιπόν ἄμεσα μέσα στήν ἐνόραση καί στήν εἰκόνα τοῦ Καιροῦ.

5. Πῶς ὁ Καιρὸς εἶναι ἄπειρος δὲ σημαίνει ἄλλο παρὰ πῶς ὠρισμένο χρονικὸ ποσὸ δὲ γίνεται ἄλλιῶς παρὰ μὲ περιορισμοὺς ἐνὸς καὶ μοναχοῦ Καιροῦ, θεμέλιου ὅλων τῶν Καιρῶν. Ἄρα ἡ ἀρχικὴ εἰκόνα Καιρὸς πρέπει νὰ μᾶς δόθηκε ὡς ἀπεριόριστη. Ὅταν ὅμως τὰ μέρη τὰ ἴδια κάποιου ἀντικείμενου, ὅπως καὶ κάθε του ποσὸ, δὲν τὰ φανταζόμαστε ἄλλιῶς προσδιωρισμένα παρὰ περιορίζοντας τὸ ὅλο, τότες ἀδύνατο ἢ ὀλικὴ εἰκόνα νὰ δόθηκε μέσο ἔννοιας (γιατὶ τῆς ἔννοιας οἱ μερικὲς εἰκόνες ἔρχονται πρῶτα), παρὰ πρέπει νὰ βασίζεται σὲ ἄμεση ἐνόραση.

Ὑπερβατικὸς σαφηνισμὸς τῆς ἔννοιας τοῦ Καιροῦ.

Ἄς δῇ ὁ ἀναγνώστης ὅσα εἶπα παραπάνω, ὅπου, κοντολογῶντας, ὅ,τι εἶναι κυριολεχτικὰ ὑπερβατικὸ τὸ καταχώρισα στὸ κεφάλαιο τοῦ Μεταφυσικοῦ Σαφηνισμοῦ. Ἐδῶ προσθέτω ἀκόμα πῶς ἡ ἔννοια ἀλλαγῆς, καὶ μαζί της ἡ ἔννοια κίνησης (ὡς ἀλλαξοτοπιᾶς), δὲν εἶναι μπορετὴ παρὰ μὲ τὸ μέσο εἰκόνας Καιροῦ, καὶ μονάχα ἐντὸς της, καὶ πῶς ἂν αὐτὴ ἡ εἰκόνα δὲν εἶταν ἐνορατικὴ (ἐσωτερικὴ) ἀπὸ τὰ πρὶν, καμμιὰ ἔννοια, πὲς ὅποια θέλεις, δὲ θὰ μᾶς ξηγοῦσε πῶς γίνεται νὰ ὑπάρχη ἀλλαγή, δηλαδὴ ὁ δεσμὸς δύο ἀντιφατικῶν κατηγορούμενων σ' ἓνα καὶ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο (τὸ νὰ βρίσκεται, ἅς ποῦμε, καὶ τὸ νὰ μὴ βρίσκεται σ' ἓναν καὶ τὸν ἴδιο τόπο τὸ ἴδιο κι ἀπαράλλαχτο πρᾶμα). Μονάχα μέσα στὸν Καιρὸ γίνεται νὰ δοῦμε καὶ τοὺς δύο αὐτοὺς ἀντιφατικοὺς προσδιορισμοὺς στὸ ἴδιο πρᾶμα, δηλαδὴ διαδοχικά. Λοιπὸν ἡ ἔννοια τοῦ Καιροῦ ξηγᾷ τὸ κατορ-

θωτὸ ὅσων συνθετικῶν γνωρισμῶν ἀπὸ τὰ πρὶν παρουσιάζει ἡ γενικὴ κινητολογία ἢ τόσο πλούσια σὲ τέτοιους γνωρισμούς.

Πορίσματα τῶν παραπάνω ἐννοιῶν.

α) Ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι κάτι ἰδιοῦπαρχτο ἢ ἐνύπαρχτο στὰ πράγματα ὡς προσδιορισμὸς ἀντικειμενικὸς, κάτι δηλαδή ποὺ μένει ἀφοῦ ἀφαιρεθῇ κάθε ὑποκειμενικὸς ὅρος ἐνόρασής τους. Γιατὶ ἂν τὸ πρῶτο, τότες καταντᾷ σὲ κάτι ποὺ δίχως νὰ εἶναι πραγματικὸ ἀντικείμενο εἶναι ὡς τόσο πραγματικό. Ἄν τὸ δεύτερο, τότες ἀδύνατο, ὄντας προσδιορισμὸς ἢ ρυθμὸς στὰ πράγματα τὰ ἴδια, νὰ ἔρχεται πρὶν τ' ἀντικείμενα ὡς ὅρος τους καὶ νὰ γνωρίζεται κ' ἐνοραῖται ἀπὸ τὰ πρὶν μὲ τὸ μέσο συνθετικῶν ἀξιωμάτων. Ὡς τόσο γίνεται τοῦτο ἀξιόλογα ἂν ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι παρὰ ὑποκειμενικὸς ὅρος τοῦ νὰ γεννηθῇ μέσα μας ἐνόραση. Γιατὶ τότες μπορεῖ αὐτὸς ὁ τύπος ἐσωτερικῆς ἐνόρασης νὰ εἰκονιστῇ πρὶν τ' ἀντικείμενα, ἄρα ἀπὸ τὰ πρὶν.

β) Ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ τύπος τῆς ἐσωτερικῆς αἴσθησης, δηλαδή τῆς ἐνόρασης τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς μας κατάστασης. Γιατὶ δὲν μπορεῖ ὁ Καιρὸς νὰ εἶναι προσδιορισμὸς τῶν ἐξωτερικῶν φαινόμενων· δὲν ἀναφέρεται μήτε σὲ μορφή μήτε σὲ θέση, κ.τ.λ. Προσδιορίζει τὴ συναρμολογὴ τῶν εἰκόνων στὴν ἐσωτερικὴ μας κατάσταση. Κ' ἴσα ἴσα ἐπειδὴ ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ ἐνόραση δὲ μᾶς προμηθεύει καμμιά μορφή, πασκίζουμε τὸ ἄδειο αὐτὸ νὰ τὸ γιομίσουμε μὲ ἀναλογίες, καὶ τὸ χρονοπάτι τὸ φανταζόμαστε ξακολοθητικὴ ὡς τὸ ἄπειρο γραμμὴ ὅπου τὸ πολύμορφο εἶναι σειρὰ μ' ἓνα μοναχὸ μέτρο, κι ἀπὸ τῆς γραμμῆς αὐτῆς

τὰ προσόντα κάνουμε συμπερασμούς ως πρὸς ὅλα τὰ προσόντα τοῦ Καιροῦ, μὲ μιὰ ἐξαίρεση, δηλαδή πὼς τὰ μέρη τῆς γραμμῆς εἶναι σύγκαιρα, ἐνῶ τοῦ Καιροῦ εἶναι διαδοχικά. Ἐδῶ γίνεται κιόλας ξάστερο πὼς κ' ἡ ἴδια ἢ εἰκόνα τοῦ Καιροῦ εἶναι ἐνόραση, γιατί κάθε του συναρμολογὴ εἶναι παραστήσιμη μ' ἐξωτερικὴ ἐνόραση.

γ) Ὁ Καιρὸς εἶναι ὁ ἀπὸ τὰ πρὶν τύπος ὁποιοῦ θέλεις φαινόμενου. Ὁ Χῶρος, ὄντας ἄδολος τύπος κάθε ἐξωτερικῆς ἐνόρασης, ὡς ἀπὸ τὰ πρὶν ὅρος περιορίζεται σ' ἐξωτερικὰ μονάχα φαινόμενα. Ἀντίθετα ὅμως ὅλες οἱ εἰκόνες, εἴτε ἐξωτερικὰ πράγματα ἔχουν ἀντικείμενά τους εἴτε ὄχι, ὄντας προσδιορισμοὶ τοῦ νοῦ εἶναι αὐτὲς καθαυτὲς τῆς ἐσωτερικῆς μας κατάστασης· κ' ἐπειδὴ ἡ ἐσωτερικὴ μας κατάσταση καταλογίζεται στοὺς τυπικοὺς ὅρους τῆς ἐσωτερικῆς ἐνόρασης, ἄρα τοῦ Καιροῦ, γιὰ τοῦτο ὁ Καιρὸς εἶναι ἀπὸ τὰ πρὶν ὅρος κάθε φαινόμενου ἀνεξαίρετα, καὶ λοιπὸν ἄμεσος ὅρος τῶν ἐσωτερικῶν φαινόμενων (τῆς ψυχῆς μας), κ' ἔτσι μάλιστα ἔμμεσα καὶ τῶν ἐξωτερικῶν. Ἄν μπορῶ νὰ πῶ ἀπὸ τὰ πρὶν πὼς κάθε ἐξωτερικὸ φαινόμενο εἶναι μέσα σὲ Χῶρο κι ἀπὸ τὰ πρὶν προσδιορισμένο σύμφωνα μὲ τὶς ἀναφορὲς τοῦ Χώρου, τότες, κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθησης, μπορῶ καὶ νὰ πῶ καθόλου πὼς κάθε ἀνεξαίρετα φαινόμενο, δηλαδή κάθε ἀντικείμενο τῆς αἰσθησης, εἶναι μέσα σὲ Καιρὸ καὶ βρίσκεται ἀναγκαστικὰ σὲ χρονικὴ συναρμολογὴ.

Ἄν παραιτήσουμε τὸ δικό μας τρόπο τοῦ νὰ ἐνοράμε τοὺς ἑαυτοὺς μας ἐσωτερικὰ καὶ τοῦ νὰ περιλαβαίνουμε μὲ τὸ μέσο αὐτῆς τῆς ἐνόρασης μέσα στὸ εἰκονιστικὸ μας κάθε ἐξωτερικὴ ἐνόραση, ἂν ἄρα πάρουμε τ' ἀντικείμενα ὅπως εἶναι καὶ βρίσκονται, τότες ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι τίποτα. Ὁ Καιρὸς ἔχει κῦρος ὡς

πρὸς τὰ φαινόμενα μονάχα, γιατί κι αὐτὰ τὰ ἴδια εἶναι δὲ πράματα ποὺ δεχόμαστε ὡς αἰσθητικά μας ἀντικείμενα. Παύει ὅμως ὁ ἀντικειμενισμός του ἂν ἀφαιρέσης τὸν αἰσθητικὸ χαρακτήρα κάθε μας ἐνόρασης, ἄρα τὸ δικό μας τὸν τρόπο εἰκονισμοῦ, κι ἂ μιλεῖς γιὰ πράματα στὸ γενικό. Ὁ Καιρὸς λοιπὸν δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ὑποκειμενικὸς ὅρος τῆς δικῆς μας (ἀνθρώπινης) ἐνόρασης (ποὺ πάντα εἶναι αἰσθητὴ, ὅσο δηλαδὴ τ' ἀντικείμενα ἐπιρρεάζουν ἐμᾶς). αὐτὸς καθ'αυτὸς, χωρία ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο, δὲν εἶναι τίποτα. Κι ὡς τόσο, ὡς πρὸς ὅλα τὰ φαινόμενα, ἄρα ὡς πρὸς ὅλα τὰ πράματα ποὺ μᾶς παρουσιάζει ἡ πείρα, ὁ Καιρὸς εἶναι ἀναγκαστικὰ ἀντικειμενικός. Δὲν μπορῶ νὰ πῶ ὅλα τὰ πράματα εἶναι μέσα σὲ Καιρὸ, γιατί ἀπὸ τῇ γενικῇ ἐννοίᾳ προῶμα λείπει κάθε εἶδος ἐνόραση, ἐνῶ ἐνόραση εἶναι ὁ καθ'αυτὸ ὅρος τοῦ νὰ πηγαίνει ὁ Καιρὸς στὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων. Ἄν τώρα προστεθῇ αὐτὸς ὁ ὅρος στὴν ἐννοία καὶ πῆς πὼς ὅλα τὰ πράματα ὡς φαινόμενα (ὡς ἀντικείμενα αἰσθητῆς ἐνόρασης) εἶναι μέσα σὲ Καιρὸ, τότες τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο ἔχει ὅλο τὸ ἀντικειμενικὸ του κῦρος κι ἀπὸ τὰ πρὶν καθολικάδα.

Ὅ,τι ὑποστηρίζουμε λοιπὸν εἶναι ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικάδα τοῦ Καιροῦ, δηλαδὴ τὸ ἀντικειμενικὸ του κῦρος ὡς πρὸς ὅσα ἀντικείμενα κι ἂν παρουσιάζονται στὴν αἴσθησή μας. Κ' ἐπειδὴ ἡ ἐνόρασή μας εἶναι πάντα αἰσθητὴ, ἀδύνατο νὰ μᾶς παρουσιάσῃ ποτές ἡ πείρα ἀντικείμενο ἀνεξάρτητο ἀπὸ χρονικὸ ὅρο. Κι ἀντίθετα δὲν παραδεχόμαστε τοῦ Καιροῦ καμμιά ἀπόλυτη πραγματικάδα, δὲν παραδεχόμαστε δηλαδὴ πὼς αὐτὸς καθ'αυτὸς, δίχως νὰ λογαριάσουμε τὸν τύπο τῆς αἰσθητῆς μας κατάστασης, εἶναι ὅρος ἢ προσόντο ἐνύπαρχτο στὰ πράματα, γιατί ἀδύνατο κανένα προσόντο τῶν πραγμά-

ων αὐτῶν καθαυτῶν νὰ μᾶς δοθῇ ποτὲς μὲ τὸ μέσο τῆς αἰσθησης. Αὐτὸ δὰ κάνει τὸ ὑπερβατικὰ ἰδεατὸ τοῦ Καιροῦ, ποὺ δὲν εἶναι τίποτα ἢ λείφουν οἱ ὑποκειμενικοὶ ὅροι τῆς αἰσθητῆς μας ἐνόρασης, καὶ μήτε ὡς αὐτοῦπαρχτος μήτε ὡς ἐνύπαρχτος δὲν εἶναι καταλογίσιμος στ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθαυτὰ (ἀποσπασμένα ἀπὸ τὴν ἐνόρασή μας). Δὲν πρέπει ὅμως αὐτὸ τὸ ἰδεατὸ τοῦ Καιροῦ, ὅπως μήτε τοῦ Χώρου, νὰ τὸ ἀνακατώνουμε μὲ τὶς αἰσθηματικές μας ἀπάτες, γιατί, ὡς πρὸς αὐτὲς, τὸ φαινόμενο μὲ τ' ἀχώριστά του κατηγορούμενα τὸ ὑποθέτουμε μὲ ἀντικειμενικὴν πραγματικάδα, ἐνῶ ἐδῶ ὁλότελα τοῦ λείπει, ἐξὸν ὡς ὅσο μοναχὰ εἶναι ἐμπειρικὴ κι ὅχι ἀλλιῶς, δηλαδὴ ὡς ὅσο τὸ ἀντικείμενο τὸ θεωρεῖ φαινόμενο μονάχα. Ὡς πρὸς αὐτὸ δὲς ὅσα εἶπαμε παραπάνω στὸ Πρῶτο Μέρος (Χῶρος).

Ἐξηγηματικά.

Αὐτὴ μου τῇ θεωρίᾳ ποὺ ἀναγνωρίζει τοῦ Καιροῦ ἐμπειρικὴν πραγματικάδα, ποὺ ὅμως δὲν τοῦ τὴν παραδέχεται ἀπόλυτη κ' ὑπερβατικὴ, μοῦ τὴν πολεμοῦν ἄθρῳποι σοφοὶ τόσο ὁμόφωνα, ποὺ συμπεραίνω φυσικὰ θὰ τὴν πολεμήσῃ καὶ κάθε ἄθρῳπος ἀσυνείθιστος σὲ τέτοιες μελέτες. Τὸ ἐπιχείρημά τους εἶναι τοῦτο. Κάθε ἀλλαγὴ, λένε, εἶναι πραγματικὴ (καὶ τὸ ἀποδείχνει ἡ ἀλλαγὴ τῶν εἰκόνων μας τῶν ἰδίων, ἀκόμα κι ἂν δὲν παραδεχτῆς μήτε ἐξωτερικὰ φαινόμενα μήτε ἀλλαγές τους). Ἀλλαγές ὅμως γίνονται μονάχα σὲ Καιρό· ἄρα ὁ Καιρὸς εἶναι κάτι πραγματικό. Εὐκόλα ἀπαντῶ. Παραδέχομαι, ἂς εἶναι, τὸ ἐπιχείρημά τους. Ὁ Καιρὸς δίχως ἄλλο εἶναι κάτι πραγματικό. Εἶναι δηλαδὴ ὁ πραγματικὸς τύπος τῆς ἐσωτερικῆς μας ἐνόρασης. Λοιπὸν εἶναι ὑποκειμενικὰ πραγματικὸς ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πείρα.

δηλαδή τὴν εἰκόνα τοῦ Καιροῦ καὶ τῶν δικῶνε μου προσδιορισμῶν μέσα σὲ Καιρὸ τὴν ἔχω ἀληθινά. Πρέπει νὰ θεωρηθῇ λοιπὸν ὁ Καιρὸς πραγματικὸς ὅχι ὡς ἀντικείμενο παρὰ ὡς εἰκονισμὸς τοῦ ἐγὼ τοῦ ἴδιου ὡς ἀντικείμενου. Ἄν ὅμως ἢ ἐγὼ ὁ ἴδιος ἢ ἄλλο ὂντο μεθωροῦσε δίχως αὐτὸ τὸν ὅρο τῆς αἰσθητοσύνης, τότες ἴσα ἴσα αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ προσδιορισμοί, ποὺ τώρα τοὺς φανταζόμαστε ἀλλαγές, θὰ μᾶς ἔδιναν εἶδος γνωρισμὸ ὅπου ἢ εἰκόνα τοῦ Καιροῦ, ἄρα καὶ τῆς ἀλλαγῆς, δὲ θὰ παρουσιάζουνταν ὁλότελα. Μένει λοιπὸν ἡ ἐμπειρική του πραγματικάδα ὡς ὅρος κάθε μας πείρας, ἐνῶ ἀπόλυτη πραγματικάδα Καιροῦ, σύμφωνα μὲ ὅσα εἶπαμε, εἶναι ἀπαράδεκτη. Ὁ Καιρὸς δὲν εἶναι παρὰ ὁ τύπος τῆς ἐσωτερικῆς μας ἐνόρασης¹. Ἀφαίρεσέ του τὸ δικό μας τὸν ὅρο τῆς αἰσθητοσύνης, καὶ πάει, ἡ ἐννοια τοῦ Καιροῦ γίνεται ἄφαντη, γιατί δὲ βρίσκεται στ' ἀντικείμενα τὰ ἴδια παρὰ στὸ ὑποκείμενο ποὺ τὰ θεωρεῖ.

Ὁ λόγος ὅμως αὐτῆς τῆς τόσο ὁμόφωνης ἀντιλογίας ποὺ γίνεται κι ἀπὸ ἀθρώπους μὲ δίχως κανένα καθαρὸ ἐπιχείρημα νὰ πολεμήσουν τὴ θεωρία τῆς ἰδεατοσύνης τοῦ Χώρου, εἶναι αὐτός. Ἐλπίδα δὲν εἶχανε τὴν ἀπόλυτη ὕπαρξη τοῦ Χώρου νὰ τὴν ξαστερώσουν ἀποδειχτικά, γιατί τοὺς ἀντιστέκει ἡ θεωρία τοῦ ἰδεατισμοῦ ποὺ διδάσκει πὼς ἡ πραγματικάδα ἐξωτερικῶν ἀντικείμενων δὲ σηκώνει σφιχτὴ ἀπόδειξη, ἐνῶ ἀντίθετα τὴν πραγματικάδα τοῦ ἀντικείμενου τῆς ἐσωτερικῆς μας αἰσθησης (ἐμένα τοῦ ἴδιου καὶ τῆς κατάστασής

¹ Μπορῶ βέβαια νὰ πῶ πὼς οἱ εἰκόνες μου εἶναι διαδοχικές· αὐτὸ ὅμως σημαίνει μονάχα πὼς τίς νοιώθω σὲ χρονοσειρά, δηλαδή σύμφωνα μὲ τὸν τύπο τῆς ἐσωτερικῆς μου αἰσθησης. Ὁ Καιρὸς αὐτὸς καθαυτὸς δὲν εἶναι λοιπὸν τίποτα, μήτε εἶναι προσδιορισμὸς ἀντικειμενικὰ ἐνύπαρχτος μέσα στὰ πράγματα.

μου) ἄμεσα μᾶς τῇ φανερώνει τὸ συνειδότο. Τὰ πρῶτα ἴσως δὲν εἶναι παρὰ φαινομενικά, ἐνῶ τὸ δεύτερο, ὅπως νομίζουν, εἶναι ἀναντίλεχτα κάτι πραγματικό. Δὲ στο-χάστηκαν ὅμως πῶς καὶ τὰ δυὸ, δίχως νὰ τοὺς ἀρνηθῇς πραγματικάδα ὡς εἰκόνες, καταλέγονται μονάχα στὸ γένος φαινόμενο ποὺ πάντα ἔχει δυὸ μεριές, τῇ μιᾷ ὅταν τ' ἀντικείμενο τὸ θεωρεῖς αὐτὸ καθαυτὸ (ἀνεξάρ-τητα τοῦ τρόπου ποὺ τὸ ἐνορᾷμε, ποὺ τότες τὰ φυσικά του ἴσα ἴσα γι αὐτὸ μένουν πάντα προβληματικά), καὶ τὴν ἄλλη ὅτα λογαριάζεις τὸν τύπο ποὺ ἐνορᾷμε τ' ἀντικείμενο, τύπο ποὺ δὲν πρέπει νὰ ζητηθῇ μέσα στὸ ἀντικείμενο τὸ ἴδιο παρὰ μέσα στὸ ὑποκείμενο ποὺ τὸ παρατηρεῖ, ἂν κι ἀληθινὰ κι ἀναγκαστικὰ ὡς φαινό-μενο ἀνήκει στὸ ἀντικείμενο.

Ἔτσι λοιπὸν Καιρὸς καὶ Χῶρος εἶναι δυὸ πηγές γνωρισμοῦ ἀπ' ὅπου μπορεῖς νὰ βγάλῃς ἀπὸ τὰ πρὶν πολλοὺς συνθετικοὺς γνωρισμούς. Ὡς πρὸς τοὺς γνωρι-σμούς τοῦ Χώρου καὶ τὶς ἀναφορές του λαμπρὸ παρά-δειγμα μᾶς δίνουν τὰ Μαθηματικά. Μὲ τὸ νὰ εἶναι δηλαδή ὁ Καιρὸς κι ὁ Χῶρος δυὸ ἄδολοι τύποι κάθε αἰσθητῆς ἐνόρασης, εἶναι μπορετὰ συνθετικὰ ἀπὸ τὰ πρὶν ἀξιώματα. Αὐτὲς ὅμως οἱ πηγές γνωρισμῶν ἀπὸ τὰ πρὶν μὴ ὄντας παρὰ ὅροι τῆς αἰσθητοσύνης μας, προσδιορίζουν οἱ ἴδιες τὰ ὅριά τους, γιατί δὲν ἀναφέρ-νουνται σ' ἀντικείμενα παρὰ ὡς ὅσο τὰ θεωροῦμε ὡς φαι-νόμενα καὶ δὲν παρασταίνουν πράγματα αὐτὰ καθαυτά. Ὡς ἐκεῖ μονάχα πηγαίνει τὸ κῦρὸς τους· παρέχει δὲ σηκώνουν ἀντικειμενικὴ ἐφαρμογή. Ἐπειτα ἡ πραγμα-τικάδα αὐτῇ τοῦ Χώρου καὶ Καιροῦ δὲν ἀγγίζει τὸ ἀξιόπιστο τοῦ ἐμπειρικοῦ μας γνωρισμοῦ, γιατί τὸ ἴδιο μᾶς εἶναι βέβαιος εἴτε αὐτοὶ οἱ τύποι ἀναγκαστικὰ ἐνυ-πάρχουνε στὰ πράγματα αὐτὰ καθαυτά εἴτε σὲ μόνη τὴν

ἐνόρασή μας αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ἰσα ἴσα ὅμως ὅσοι ἐπιμένουνε στὴν ἀπόλυτη πραγματικάδα τοῦ Καιροῦ καὶ Χώρου, εἴτε ὡς αὐτοῦπαρχτα εἴτε ὡς ἐνύπαρχτα, δὲν μποροῦν παρὰ ν' ἀντιφωνήσουνε μὲ τὶς ἀρχές τῆς ἴδιας τῆς πείρας. Γιατὶ, ἂν παραδεχτοῦν τὸν Καιρὸ καὶ Χῶρο αὐτοῦπαρχτα (ὅπως οἱ περισσότεροι Μαθηματικοὶ φιλοσόφοι), τότες πρέπει νὰ παραδεχτοῦνε δυὸ μηδενικά αἰώνια, ἄπειρα κι αὐτοῦπαρχτα (τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ) ποῦ, καὶ μὴ ὄντας τίποτα πραγματικὸ, ὑπάρχουνε μονάχα ἔτσι γιὰ νὰ σκεπάζουν ὅ,τι πραγματικὸ ὑπάρχει. Ἄν παραδεχτοῦν τὸ δεύτερο (ὅπως μερικοὶ Μεταφυσικοὶ φιλοσόφοι) καὶ θεωρήσουν τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ ὡς ἀναφορὲς φαινόμενων, σύγκαιρες ἢ διαδοχικὲς, χωρισμένες ἀπὸ πείρα, ἂν καὶ εἰκονισμένες θολὰ σ' αὐτὴ τὴ χωρισμένη τους μορφῇ, ἀναγκάζονται ν' ἀρνηθοῦν τὸ κῦρος τῶν ἀπὸ τὰ πρὶν Μαθηματικῶν ὡς πρὸς τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα (ἅς ποῦμε μέσα σὲ Χῶρο), ἢ τουλάχιστο τὴν ἀποδειχτική τους βεβαιοσύνη, ἀφοῦ αὐτὴ δὲ γίνεται ἀπὸ τὰ ὕστερα κι ἀφοῦ ἢ ἀπὸ τὰ πρὶν ἔννοια Χώρου καὶ Καιροῦ δὲν εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη τους, παρὰ πλάσματα τῆς φαντασίας μας. Ἡ πηγὴ τους, μᾶς λένε, πρέπει ἀληθινὰ νὰ ζητηθῇ στὴν πείρα, κ' ἡ φαντασία μας μὲ τὶς χωρισμένες ἀπὸ πείρα ἀναφορὲς πλάθει τάχα κάτι ποῦ, ἂν καὶ παρουσιάζει τὸ γενικὸ χαραχτήρα αὐτῶν τῶν ἀναφορῶν, ἀδύνατο ὅμως νὰ σταθῇ δίχως τοὺς περιορισμοὺς ποῦ τοὺς ἔχει σφιχτοδέσει ἡ φύση. Οἱ πρῶτοι κερδίζουν τοῦτο, ποῦ τουλάχιστο ἀφίνουν ἀνοιχτὸ τὸν κύκλο τῶν φαινόμενων γιὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα· μόλις ὅμως ζητήσῃ ὁ νοῦς νὰ διαβῇ αὐτὸν τὸν κύκλο, εὐτὺς παραζαλίζονται ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδIOUS τοὺς ὅρους. Οἱ δεύτεροι δίχως ἄλλο ἔχουν τ' ὄφελος ποῦ οἱ εἰκόνες Καιρὸς καὶ Χῶρος δὲν τοὺς ἐμπο-

δύσκειν ὅταν κρίνουν ἀντικείμενα ὅχι ὡς φαινόμενα, παρὰ
μονάχα ὅπως τὰ θεωρεῖ ὁ νοῦς· δὲν μποροῦν ὅμως μήτε
νὰ ἐξηγήσουν τὸ μπορετὸ ἀπὸ τὰ πρὶν μαθηματικοῦ
χωρισμοῦ (ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει, κατὰ τὴ γνώμη τους,
ἀληθινὴ ἐνόραση ἀπὸ τὰ πρὶν μὲ ἀντικειμενικὸ κῦρος),
μήτε νὰ ταιριάξουν ἀναγκαστικὰ τοὺς νόμους τῆς πεί-
ρας μὲ τὶς ἀπὸ τὰ πρὶν θεωρίες τῶν μαθηματικῶν. Μὲ
τὴ δική μας θεωρία τοῦ ἀληθινοῦ χαραχτήρα αὐτῶν
τῶν δυὸ ἀρχικῶν τύπων αἰσθητοσύνης νικοῦμε καὶ τὶς
δυὸ αὐτὲς τὶς δυσκολίες.

Τέλος, τὸ πὼς ἡ Ὑπερβατικὴ Αἰσθητικὴ ἀδύνατο νὰ
κλῇ μέσα τῆς ἄλλα στοιχεῖα παρ' αὐτὰ τὰ δυὸ, Χῶρο
καὶ Καιρὸ, εἶναι φανερὸ ἀπὸ τοῦτο, πὼς κάθε ἄλλη
ἐννοια ποὺ ἀνήκει στὴν αἰσθητοσύνη, ἀκόμα κ' ἡ κινη-
τικὴ ἐνέργεια ποὺ ἐνώνει καὶ τὰ δυὸ, ὑποθέτει πρῶτα
κάτι ἐμπειρικό. Γιατὶ ἡ κίνησις ὑποθέτει πρῶτα πὼς
παρατηρήσαμε κάτι κινητό. Μέσα στὸ Χῶρο ὅμως, θεω-
ρημένο ἀνεξάρτητα, δὲν ὑπάρχει τίποτα κινητό. "Αρα
τὸ κινητὸ ἀναγκαστικὰ εἶναι κάτι ποὺ μονάχα ἡ πείρα
τὸ βρίσκει μέσα στὸ χῶρο, καὶ λοιπὸν εἶναι ὅρος ἐμπει-
ρικός. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγον ἡ Ὑπερβατικὴ Αἰσθητικὴ δὲν
μπορεῖ νὰ λογαριάσῃ τὴν ἐννοια τῆς ἀλλαγῆς ὡς δικό
της ὅρο, ἀπὸ τὰ πρὶν δοσμένο, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Καιρὸς
δὲν ἀλλάζει, παρὰ κάτι μέσα στὸν Καιρό. "Αρα γιὰ
τὴν ἐννοια αὐτὴ χρειάζεται νὰ νοιώσουμε κάτι ὑπαρ-
χτὸ, καθὼς καὶ τὴ διαδοχὴ τῶν προσδιορισμῶν του,
ποὺ θὰ πῇ χρειάζεται πείρα.

Γενικὲς ἰδέες Ὑπερβατικῆς Αἰσθητικῆς.

1. Γιὰ ν' ἀποφύγουμε κάθε κακοξήγηση ἀνάγκη
πρῶτα πρῶτα νὰ σαφηνίσουμε ὅσο γίνεται καθαρώτερα

τί είναι κατὰ τὴν ἰδέα μας ριζικὸ φυσικὸ τοῦ αἰσθητοῦ γνωρισμοῦ.

Ὁ λόγος μας εἶτανε αὐτός. Ὁλη μας ἡ ἐνόραση δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ εἰκόνα φαινόμενου· τὰ πράγματα ποὺ ἐνοράμε δὲν εἶναι αὐτὰ καθαυτὰ ὅ,τι βλέπουμε, μήτε οἱ ἀναφορές τους αὐτὲς καθαυτὲς εἶναι τέτοιες ὅπως μᾶς φαίνονται ἐμᾶς, τόσο ποὺ, ἂν ἀφήσουμε ὅξω τὸ ὑποκείμενό μας ἢ τὸν ὑποκειμενικὸ αἰσθητό μας τύπο, κάθε ἰδιωσύνη, κάθε ἀναφορὰ ἀντικείμενου μέσα σὲ Χῶρο, ἀκόμα μάλιστα κι ὁ Χῶρος κι ὁ Καιρὸς, γίνονται ἄφαντα. Ἀδύνατο, λέμε, ὡς φαινόμενα νὰ ὑπάρχουν αὐτὰ καθαυτὰ, παρὰ μονάχα μέσα μας. Τί λογῆς ἀντικείμενα εἶναι αὐτὰ καθαυτὰ, χωρισμένα ἀπὸ τὸ δεχτικὸ τῆς αἰσθητοσύνης μας, μᾶς εἶναι ὁλότελα ἄγνωστο. Ἄλλο δὲ γνωρίζουμε παρὰ τὸν τρόπο μας τοῦ νὰ τὰ νοιώθουμε, τρόπο ὅμως δικό μας κι ὄχι ἀναγκαστικὰ κάθε ὄντου, ἂν καὶ δίχως ἄλλο κάθε ἀθρώπου. Ἄλλο τίποτα δὲ μᾶς νοιάζει. Χῶρος καὶ Καιρὸς εἶναι ἄδολοι τύποι τῆς ἐνόρασής μας, κ' ὕλικό της εἶναι τὸ αἶσθημα. Μοναχὰ ἐκείνους τοὺς τύπους, Χῶρο καὶ Καιρὸ, γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ πρὶν, δηλαδή πρὶν κάθε πραγματικῇ ἐνόραση, καὶ γιὰ τοῦτο δὲ ὀνομάζονται ἄδολη ἐνόραση, ἐνῶ αἶσθημα εἶναι ὅ,τι κάνει τὸ γνωρισμό μας καὶ λέγεται ἀπὸ τὰ ὕστερα, δηλαδή ἐμπειρικῇ ἐνόραση. Ἐκεῖνοι οἱ τύποι ἐνυπάρχουνε στὴν αἰσθητοσύνη μας ἀναγκαστικὰ, ἄς εἶναι ὅ,τι θέλουν τὰ αἰσθήματά μας ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ μὴ μοιάζουν ὁλότελα. Ἀκόμα κι ἂν κάμουμε τὴν ἐνόρασή μας ὅσο γίνεται πιὸ ξάστερη, πάλι μήτε βῆμα δὲ θὰ ζυγώσουμε πιὸ κοντὰ στὰ φυσικὰ τῶν ἀντικείμενων αὐτῶν καθαυτῶν. Θὰ γνωρίσουμε δίχως ἄλλο πιὸ κατὰ βάθος τὸ δικό μας τρόπο ἐνόρασης, δηλαδή τὴν αἰσθητοσύνη μας, πάντα

μῶς μὲ τοὺς ἀναπόφευγους ὅρους Χώρου καὶ Καιροῦ· ὅτι ὅμως εἶναι τ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθαυτὰ ποτὲς δὲ ἄ τὸ ξέρουμε μήτε καὶ μὲ τὸν πιὸ σαφηνισμένο γνω- ρισμὸ τοῦ ὅ,τι μοναχὰ μᾶς εἶναι δοσμένο, δηλαδή τοῦ φαινομένου.

Παραμορφώνεται ἄρα ἡ ἔννοια αἰσθητοσύνης καὶ φαινομένου καὶ γίνεται ἄχρηστη κι ἄσκοπη ὅλη μας ἡ θεωρία ἂν παραδεχτοῦμε τὴ γνώμη (Λάϊπνιτς καὶ Βόλφ) πὼς ὅλη ἡ αἰσθητοσύνη μας δὲν εἶναι ἀληθινὰ παρὰ μπερδεμένη εἰκόνα πραγμάτων μὲ μέσα τους ὅ,τι εἶναι δικό τους παίρνοντάς τα αὐτὰ καθαυτὰ, ἂν καὶ εἰκόνα φορτωμένη σημάδια καὶ μέρη εἰκόνων ποὺ δὲν τὰ ξεδια- λύνουμε συνειδητά. Ἡ διαφορὰ μπερδεμένης καὶ ξάστε- ρης εἰκόνας εἶναι ὁλότελα λογικὴ καὶ δὲν ἀγγίζει τὴν οὐσία. Ἔτσι, ἡ ἔννοια τοῦ Δίκιου, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ κοινὸς νοῦς, κλεῖ μέσα της σωστὰ σωστὰ ὅ,τι μπορεῖ νὰ τῆς βγάλῃ ἡ πιὸ βαθιὰ φιλοσοφία, ἂν καὶ ὅπως καθη- μερινὰ συνειθίζουμε αὐτὴ τὴ λέξη δὲ νοιώθουμε πάντα πόσο πολύμορφες ἰδέες κλεῖ μέσα του αὐτὸς ὁ στοχασμός. Κανένας ὅμως δὲ θὰ πῇ γιὰ τοῦτο πὼς ἡ συνειθισμένη ἔννοια τοῦ Δίκιου εἶναι αἰσθηματικὴ μὲ μέσα της τίποτα ἄλλο παρὰ φαινόμενο, γιὰτὶ δὲ τὸ Δίκιο ἀδύνατο νὰ καταντήσῃ φαινόμενο, ὄντας τοῦ νοῦ ἔννοια καὶ παρα- σταίνοντας τὸ ἠθικὸ προσόντο ποὺ ἔχουν τὰ ἔργα αὐτὰ καθαυτά. Ἀντίθετα, ἡ εἰκόνα σωμάτου σ' ἐνόραση δὲν κλεῖ μέσα της τίποτα τοῦ ἀντικείμενου αὐτοῦ καθαυτοῦ, παρὰ μονάχα φαινόμενο ἀπὸ κάτι, μαζὶ μὲ τὸν τρόπο ποὺ μᾶς ἐπιρρεάζει. Τὸ δεχτικὸ αὐτὸ τοῦ γνωριστικοῦ μας λέγεται αἰσθητοσύνη, ποὺ, ἀκόμα κι ὡς κάτω στὸ βάθος του ἂν ξετάσῃς τὸ φαινόμενο, πάντα θὰ μείνῃ ὑπερβολικὰ ἀλλοιώτικη ἀπὸ τὸ γνωρισμὸ τοῦ ἀντικεί- μενου αὐτοῦ καθαυτοῦ.

Εἶναι φανερό λοιπὸν πὼς ἡ φιλοσοφία τοῦ Λάϊπνιτς καὶ Βόλφ ἔδωκε στραβὸν δρόμο σὲ κάθε μελέτῃ τῶν προσόντων καὶ τῆς πηγῆς τῶν γνωρισμῶν μας, παρασταίνοντας τῇ διαφορὰ αἰσθητοσύνης καὶ νοήσιμου ὡς τίποτ' ἄλλο παρὰ διαφορὰ λογικῇ ἐνῶ εἶναι ὀλοφάνερα ὑπερβατικῇ. Δὲν εἶναι μονάχα διαφορὰ τοῦ τύπου ὡς μπερδεμένου ἢ ξάστερου, παρὰ τῆς πηγῆς καὶ τῆς οὐσίας τῶν γνωρισμῶν μας, τόσο ποὺ μὲ τὴν αἰσθητοσύνη τὰ φυσικὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν καθαυτῶν ὅχι μπερδεμένα παρὰ καθόλου δὲν τὰ γνωρίζουμε. Ἀφαίρεσε τὸν ὑποκειμενισμό, κι ἀμέσως τὸ ἀντικείμενο, ὅπως μᾶς εἰκονίζεται μὲ τὰ προσόντα ποὺ τοῦ δίνει ἡ αἰσθητὴ ἐνόραση, δὲ βρίσκεται πουθενά, κι ἀδύνατο νὰ βρεθῇ, ἀφοῦ τὸν τύπο του ὡς φαινόμενου τὸν προσδιορίζει ἴσα ἴσα αὐτὸς ὁ ὑποκειμενισμός.

Ἐπειτα στὰ φαινόμενα, εἶναι ἀλήθεια, ὁ κόσμος ξεχωρίζει ὅ,τι ὑπάρχει οὐσιαστικὰ στὴν ἐνόρασή τους καὶ τὸ παραδέχεται κάθε ἄθρωπος, ἀπ' ὅ,τι ἀνήκει τῆς ἐνόρασης κατὰ τύχη μονάχα, ἔχοντας κῦρος ὅχι ὡς πρὸς τὴν αἰσθητοσύνη γενικὰ παρὰ μονάχα ὡς πρὸς κάποια θέση ἢ ὀργανισμό τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης αἴσθησης. Καὶ λένε λοιπὸν πὼς τῆς πρώτης λογῆς ὁ γνωρισμὸς εἰκονίζει τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτὸ, καὶ πὼς ὁ ἄλλος εἰκονίζει μονάχα τὸ φαινόμενό του. Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἐμπειρικός. Ἄν, ὅπως συνειθίζεται, δεχτῆς αὐτὴ τὴν διαφορὰ, δίχως πάλε, ὅπως πρέπει, νὰ θεωρήσης καὶ τὴν πρώτη ἐμπειρικὴ ἐνόραση ὡς μονάχα φαινομενικὴ μὲ τίποτα μέσα της ποὺ ν' ἀνήκει στὸ πρᾶμα αὐτὸ καθαυτὸ, τότες ὁ δικός μας ὁ ὑπερβατικὸς χωρισμὸς καταστρέφεται καὶ θαρροῦμε τάχα πὼς γνωρίζουμε πράγματα αὐτὰ καθαυτὰ, ἂν καὶ μέσα στὸν αἰσθητικὸ κόσμο, ὅσο κι ἂν ξεταστοῦν κατὰ βάθος

τ' ἀντικείμενά του, ἄλλο τίποτα παρὰ φαινόμενα ἀδύνατο νὰ μᾶς παρουσιαστοῦν. "Ἄς ξηγηθοῦμε μὲ παράδειγμα. Θὰ πῆς ἴσως τὸ οὐρανῆσιο δοξάρι πὼς δὲν εἶναι παρὰ φαινόμενο σὲ στιγμή ἡλιοόβροχου, τὸ πρᾶμα ὅμως αὐτὸ καθαυτὸ πὼς εἶναι ἡ βροχή. Σωστὰ, ἂν τὴν ἐννοία βροχή τὴν πάρουμε κατὰ φυσικὸ νόημα, ὡς κάτι δηλαδὴ ποὺ στὴ γενικὴ μας πεῖρα καὶ μὲ κάθε ἀναφορὰ πρὸς τὴν αἴσθησή μας εἶναι ἔτσι προσδιορισμένο στὴν ἐνόρασή μας καὶ μονάχα ἔτσι. "Ἄν ὅμως τὸ ἐμπειρικὸ τοῦτο τὸ πάρουμε γενικὰ, κι ἀδιαφορῶντας ἂν εἶναι ἢ ὄχι τὸ ἴδιο μὲ κάθε παρατηρητὴ, ρωτήσουμε ἂν παρασταίνει ἢ δὲν παρασταίνει ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτὸ (ὄχι τὶς σταλαγματιὲς τῆς βροχῆς, γιατί αὐτὲς ὡς φαινόμενα εἴτανε δὲ πάντα ἐμπειρικὰ ἀντικείμενα), τότες τὸ ζήτημα τί ἀναφορὰ ἔχει ἡ εἰκόνα πρὸς τ' ἀντικείμενο γίνεται ὑπερβατικὸ· κι ὄχι μονάχα οἱ σταλαγματιὲς αὐτὲς εἶναι φαινόμενα καὶ τίποτ' ἄλλο, παρὰ κ' ἡ στρογγυλάδα τους, ἀκόμα μάλιστα κι ὁ Χῶρος ὅπου πέφτουν, ἄλλο δὲν εἶναι αὐτὰ καθαυτὰ παρὰ ἀλλαγὲς ἢ θεμέλια τῆς αἰσθητικῆς μας ἐνόρασης, ἐνῶ τὸ ὑπερβατικὸ ἀντικείμενο μᾶς μένει ἄγνωστο.

"Ἄλλο σημαντικὸ κεφάλαιο τῆς Ὑπερβατικῆς μας Αἰσθητικῆς εἶναι καὶ τοῦτο, πὼς δὲν πρέπει μονάχα νὰ κερδίσῃ συμπάθεια ὡς πιθανὴ ὑπόθεση, παρὰ καὶ νὰ νομίζεται βέβαιη κι ἀναντιλογη, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη θεωρία χρήσιμη ὡς ὄργανο.

Γιὰ ν' ἀποδείξω πὼς εἶναι τέτοια ἄς διαλέξω περιστατικὸ ὅπου τὸ κῦρὸς τῆς εἶναι ὀλοφάνερο. Ὑπόθεσε πὼς ὁ Χῶρος κι ὁ Καιρὸς αὐτοὶ καθαυτοὶ εἶναι ἀντικειμενικοὶ, καθὼς καὶ ὅροι τοῦ μπορετοῦ τῶν πραγμάτων αὐτῶν καθαυτῶν. Τώρα, ὑπάρχουν ὡς πρὸς τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ πλῆθος ἀπὸ τὰ πρὶν ἀποδειχτικὰ καὶ συνθε-

τικά αξιώματα· τέτοια ὅμως ὑπάρχουνε μάλιστα ὡς πρὸς τὸ Χῶρο καὶ γιὰ τοῦτο ἅς ξετάσουμε ἐδῶ τὸ Χῶρο, ὡς προτιμότερο παράδειγμα. Τὰ γεωμετρικὰ αξιώματα ὄντας γνωριστὰ μὲ συνθετικὸ ἀπὸ τὰ πρὶν τρόπο καὶ μὲ ἀποδειχτική βεβαιωσύνη, ρωτῶ· ποῦθε τὰ παίρνεις τέτοια αξιώματα καὶ ποῦ στηρίζεται ἡ διάνοια ὅτα φτάνει σὲ τέτοιες ἀλήθειες ἀπόλυτα ἀναγκαῖες καὶ καθολικές; "Ἄλλο μέσο δὲν ὑπάρχει παρὰ ἡ ἔννοια ἢ ἐνόραση, δοσμένες ὅμως κ' οἱ δυὸ ἢ ἀπὸ τὰ πρὶν ἢ ἀπὸ τὰ ὕστερα. Οἱ δεύτερες, δηλαδή οἱ ἐμπειρικὲς ἔννοιες, ὅπως κ' ἡ ἐμπειρικὴ ἐνόραση ὅπου στηρίζονται, ἀδύνατο νὰ γεννήσουνε συνθετικὰ αξιώματα παρὰ τὸ ἴδιο ἐμπειρικὰ, μ' ἄλλα λόγια αξιώματα μὲ δίχως τὴν ἀναγκαιοσύνη κι ἀπόλυτη καθολικάδα ποὺ χαραχτηρίζουν κάθε γεωμετρικὸ ἀξίωμα. "Ὅσο γιὰ τὸν πρῶτο καὶ μοναχὸ τρόπο τοῦ ν' ἀποχτήσουμε τέτοιους γνωρισμοὺς, δηλαδή μὲ μόνο ἔννοια ἢ μὲ ἀπὸ τὰ πρὶν ἐνόραση, εἶναι δὲ φανερὸ πὼς ἀπὸ ἔννοια μονάχα δὲν πηγάζει παρὰ ἀναλυτικὸς, ὅχι ὅμως ποτὲς συνθετικὸς γνωρισμός. Πάρε τὸ ἀξίωμα πὼς δυὸ ἴσες γραμμὲς δὲ ζώνουνε χῶρο, ἄρα μήτε φτειάνουνε μορφὴ, καὶ πάσκισε νὰ τὸ βγάλῃς μέσα ἀπὸ τὴν ἔννοια ἴσιων γραμμῶν καὶ τὴν ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ δυό· ἢ πάρε τὸ ἄλλο, πὼς μὲ τρεῖς γραμμὲς φτειάνεις μορφὴ, καὶ πάσκισε κι αὐτὸ νὰ τὸ βγάλῃς μέσα ἀπὸ τὶς ἴδιες ἔννοιες. Τίποτα δὲν κατορθώνεις, καὶ τέλος στανικῶς θὰ καταφύγῃς στὴν ἐνόραση, ἀπαράλλαχτα ὅπως κάνει πάντα κ' ἡ Γεωμετρία. Τότες δίνεις τοῦ ἑαυτοῦ σου κάποιο ἀντικείμενο μέσα σ' ἐνόραση. Τί λογῆς ὅμως ἐνόραση; ἄδολη ἀπὸ τὰ πρὶν ἢ ἐμπειρική; "Ἄν τὸ δεύτερο, ποτὲς δὲ θὰ φτάσῃς σὲ ἀξίωμα μὲ καθολικὸ κῦρος, κι ἀκόμα λιγώτερο σὲ ἀξίωμα ἀποδειχτικὸ, γιὰτὶ τέτοιο ποτὲς δὲ μᾶς τὸ προμηθεύει ἡ πεῖρα. Πρέ-

πει νὰ πάρῃς λοιπὸν τὸ ἀντικείμενο ὡς δοσμένο ἀπὸ τὰ πρὶν μέσα σ' ἐνόραση, κι αὐτοῦ ἀπάνω νὰ θεμελιώσῃς τὸ συνθετικὸ σου ἀξίωμα. Ἄν ὅμως δὲν εἶχες μέσα σου τὴ δύναμη ἀπὸ τὰ πρὶν ἐνόρασης, ἂν ὁ ὑποκειμενικὸς αὐτὸς ὅρος δὲν εἴτανε κιόλας, κατὰ τὸν τύπο, ὁ γενικὸς ἀπὸ τὰ πρὶν ὅρος ὁ ἀπαραίτητος τοῦ νὰ ὑπάρξῃ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς (ἐξωτερικῆς) ἐνόρασης, ἂν τ' ἀντικείμενο (τρίγωνο) δὲν εἴτανε κάτι αὐτὸ καθαυτὸ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ σένα τὸ ὑποκείμενο, πῶς θὰ πῆς ποτές πῶς ὅ,τι ἀναγκαστικὰ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ὑποκειμενικοὺς σου ὅρους τοῦ νὰ φτειάξῃς τρίγωνο ἀνήκει ἀναγκαστικὰ καὶ στὸ τρίγωνο τὸ ἴδιο; Γιατὶ ἀδύνατο στήν ἐννοιά σου (τριῶν γραμμῶν) νὰ προσθέσῃς κάτι ὁλότελα καινούριο (μορφὴ), κάτι ποὺ ἀνήκει ἀναγκαστικὰ στὸ ἀντικείμενο, ἀφοῦ τοῦτο εἶναι δοσμένο πρὶν τὸ γνωρισμὸ σου κι ὄχι μὲ τοῦ γνωρισμοῦ σου τὸ μέσο. Λοιπὸν ἂν ὁ Χῶρος, καθὼς κι ὁ Καιρὸς, δὲν εἴτανε τύποι τῆς ἐνόρασής σου μὲ μέσα τῆς τοὺς μόνους ὑποκειμενικοὺς ἀπὸ τὰ πρὶν ὅρους τοῦ νὰ σοῦ καταντήσουν τὰ πράγματα ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἐνῶ αὐτὰ καθαυτὰ δίχως αὐτοὺς τοὺς ὑποκειμενικοὺς ὅρους δὲν εἶναι τίποτα, ἀδύνατο σ' ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο νὰ προσκολλήσῃς ἀπὸ τὰ πρὶν καὶ συνθετικὰ τὸ παραμικρὸ κατηγορούμενο. Εἶναι λοιπὸν ἀναντίλογα βέβαιον — κι ὄχι μονάχα μπορετὸ ἢ καὶ πιθανὸ — πῶς ὁ Χῶρος κι ὁ Καιρὸς ὡς οἱ ἀναγκαῖοι ὅροι κάθε πείρας, ἐσωτερικῆς κ' ἐξωτερικῆς, δὲν εἶναι παρὰ ὑποκειμενικοὶ ὅροι κάθε μας ἐνόρασης, καὶ λοιπὸν ὡς πρὸς αὐτοὺς τὰ πάντα εἶναι φαινόμενα, ὄχι πράγματα ποὺ ὑπάρχουν ἔτσι ἢ ἀλλιῶς. Γιὰ τοῦτο λοιπὸν ὡς πρὸς τὸν τύπο τους πολλὰ μπορεῖς νὰ τοὺς ἀποδώσῃς ἀπὸ τὰ πρὶν, τίποτα ὅμως ποτές δὲ θ' ἀποδώσῃς στὸ πρᾶμα αὐτὸ καθαυτὸ ὅπου βασίζονται αὐτὰ τὰ φαινόμενα.

2. Τὸ καλλίτερο ἴσως βεβαίωμα τῆς θεωρίας τοῦ ἰδεατοῦ τῆς ἐσωτερικῆς κ' ἐξωτερικῆς αἴσθησης, καὶ λοιπὸν κάθε αἰσθητοῦ ἀντικείμενου ὡς φαινόμενου, εἶναι ὁ ἀκόλουθος συλλογισμός. "Ὅ,τι τοῦ γνωρισμοῦ μας ἀνήκει σ' ἐνόραση (ἐξαιρῶντας λοιπὸν τὸ αἰσθημα πόνου κ' ἡδονῆς καθὼς καὶ τὴν θέληση, ποὺ δὲν εἶναι διόλου γνωρισμοὶ) δὲν ἔχει μέσα του τίποτ' ἄλλο παρὰ ἀναφορὲς, δηλαδή τόπου σ' ἐνόραση (ἀπλωσιὰ), ἀλλαγῆς τόπων (κίνηση) καὶ νόμων προσδιοριστικῶν τῆς ἀλλαγῆς (κινητικὲς δυνάμεις). Μὲ τοῦτο ὅμως δὲ μᾶς γίνεται γνωστὸ τί ὑπάρχει μέσα στὸν τόπο, ἢ τί, ἐξὸν ἢ ἀλλαξοτοπιᾶ, ἐνεργεῖ μέσα στὰ πράγματα τὰ ἴδια. Ὡς τόσο ἀδύνατο νὰ γνωρίσης πρᾶμα αὐτὸ καθαυτὸ ἀπὸ μοναχὲς ἀναφορὲς, καὶ γιὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἄλογο τὸ συμπέρασμα πὼς, ἀφοῦ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ αἴσθηση δὲ μᾶς ἔρχονται παρὰ ἀναφορικὲς εἰκόνες, δὲ γίνεται νὰ ἔχη ἢ αἴσθηση ἄλλο τίποτα μέσα στὴν εἰκόνα της παρὰ τὴν ἀναφορὰ ἀντικείμενου πρὸς ὑποκείμενο, κι ὅχι ὅ,τι βρίσκεται μέσα στὸ ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτό. Ἀπαράλλαχτα κ' ἡ ἐσωτερικὴ ἐνόραση. "Ὅχι μονάχα τῆς ἐξωτερικῆς αἴσθησης οἱ εἰκόνες εἶναι τὸ καθαυτὸ ὑλικὸ ἀπ' ὅπου ἐφοδιάζουμε τὸ νοῦ μας, παρὰ κι ὁ Καιρὸς ὅπου τίς τοποθετοῦμε καὶ ποὺ ἔρχεται προτῆτερά τους, πρὶν ἀκόμα τίς νοιώσουμε ἐμπειρικὰ, κ' εἶναι μάλιστα ὁ τυπικὸς ὅρος ποὺ τίς βάζουμε μέσα στὸ νοῦ, κλεῖ ὁ ἴδιος μέσα του ἀναφορὲς διαδοχῆς, συνύπαρξης, καὶ τοῦ συνύπαρχτου μὲ διαδοχῇ, δηλαδή τοῦ μόνιμου. "Ὅ,τι ὅμως μπορεῖ ὡς εἰκόνα νὰ ἔρχεται πρὶν κάθε στοχασμὸ εἶναι ἐνόραση, κι ἂν δὲν ἔχει τίποτα ἄλλο μέσα του παρὰ ἀναφορὲς, τότες εἶναι ὁ τύπος της. Κ' ἐπειδὴ ἡ ἐνόραση δὲν εἰκονίζει παρ' ὅ,τι βάζεται μέσα στὸ νοῦ, ἄλλο τίποτα δὲν εἶναι παρὰ ὁ τρόπος ποὺ ὁ

νοῦς μὲ δική του ἐνέργεια, δηλαδή μὲ τὸ βάλσιμο αὐτὸ τῆς εἰκόνας του, ἐπιρρεάζεται ἀπὸ τὸν ἑαυτό του· μ' ἄλλα λόγια εἶναι ἐσωτερικὴ αἴσθησις ὡς πρὸς τὸν τύπο. "Ὅ,τι εἰκονίζεται ἀπὸ κάποια αἴσθησις εἶναι ὡς αὐτοῦ φαινόμενο πάντα, καὶ λοιπὸν, ἢ δὲ θὰ παραδεχτῆς καμμιά ἐσωτερικὴ αἴσθησις, ἢ τὸ ὑποκείμενο ποὺ εἶναι τὸ ἀντικείμενό της δὲν τὸ εἰκονίζει ἢ αἴσθησις παρ' ὡς φαινόμενο μονάχα, κι ὅχι ὅπως θὰ ἔκρινε τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο τὸν ἑαυτό του ἂν ἢ ἐνόρασή του εἴτανε μονάχα ψυχόρμητη, δηλαδή διανοητικὴ. "Ὅλη μας ἢ δυσκολία ἐδῶ στέκει· πῶς γίνεται ὑποκείμενο μὲ ἐσωτερικὴ αὐτοενόρασις; Εἶναι ὅμως δυσκολία κάθε θεωρίας. Τὸ συνειδότο τοῦ ἑαυτοῦ μου (αὐτοσυνειδότο) εἶναι ἀπλῆ εἰκόνα τοῦ ἐγώ· κι ἂν μὲ μονάχα τὸ μέσο της κάθε πολύμορφη εἰκόνα μέσα στὸ ὑποκείμενο μᾶς εἴτανε ψυχόρμητη, τότες ἢ ἐσωτερικὴ μας ἐνόρασις θὰ μᾶς εἴτανε διανοητικὴ. Στὸν ἄνθρωπο αὐτὸ τὸ συνειδότο ἀπαιτεῖ ἐσωτερικὴ ἀντίληψη τοῦ πολύμορφου τοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν δοσμένου μέσα στὸ ὑποκείμενο, κι ὁ τρόπος ποὺ εἶναι δοσμένο μέσα στὸ νοῦ μὴ ὄντας ψυχόρμητος πρέπει νὰ ὀνομαστῇ αἰσθητοσύνη. "Αν αὐτοσυνειδητικὸ εἶναι τὸ νὰ γυρεύῃς, δηλαδή τὸ νὰ ἐννοῇς, ὅ,τι βρίσκεται μέσα στὸ νοῦ, τότες πρέπει νὰ τὸν ἐπιρρεάζῃ τὸ νοῦ, καὶ μόνο μὲ τέτοιον τρόπο προξενεῖ αὐτοενόρασις. Ὁ τύπος της, ποὺ βρίσκεται ἀρχικὰ μέσα στὸ νοῦ, προσδιορίζει τὸν τρόπο ποὺ τὸ πολύμορφο τῶν εἰκόνων ὑπάρχει ἀντάμα μέσα του, δηλαδή μέσα στὴν εἰκόνα Καιροῦ. Αὐτοενόρασις λοιπὸν δὲν εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ μποροῦσε τὸ ὑποκείμενο νὰ εἰκονίσῃ τὸν ἑαυτό του ἄμεσα καὶ ὡς κάτι ψυχόρμητα κι ἀνεξάρτητα ἐνεργητικό· παρὰ θὰ πῇ πῶς τὸ ὑποκείμενο εἰκονίζει τὸν ἑαυτό του κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ἐπιρρεάζεται ἐσωτερικὰ, ἄρα

ὅπως τοῦ παρουσιάζεται τοῦ ἴδιου κι ὅχι ὅπως εἶναι.

3. Λέγοντας πὼς ἡ ἐνόραση ἐξωτερικῶν ἀντικείμενων κ' ἡ αὐτοενόραση τοῦ νοῦ εἰκονίζουν καὶ τὰ δυὸ (δηλαδή ἀντικείμενα καὶ νοῦ) μέσα σὲ Χῶρο καὶ Καιρὸ κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ἐπιρρεάζουν τὴν αἴσθησή μας, δηλαδή ὅπως μᾶς φαίνονται, δὲν ἐννοῶ πὼς αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ ἀπάτη μονάχα. Γιατὶ τ' ἀντικείμενα, ὡς φαινόμενα, ἀκόμα καὶ τὰ προσόντα ποὺ τοὺς δίνουμε, τὰ θεωροῦμε πάντα ὡς κάτι ἀληθινὰ δοσμένο, μόνο ποὺ ἐπειδὴ τὸ ποιοὺ τους στέκει στὸν τρόπο τῆς ὑποκειμενικῆς ἐνόρασης ὡς πρὸς τὸ δοσμένο ἀντικείμενο, ξεχωρίζουμε τ' ἀντικείμενο ὡς φαινόμενο ἀπὸ τὸ ἴδιο ὡς ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτό. Ἔτσι, ὅτα λέω πὼς τὰ προσόντα τοῦ Χρόνου καὶ τοῦ Καιροῦ, ποὺ σύμφωνά τους, ὡς ὅρους τῆς ὑπαρξῆς τους, δέχουμαι καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα καὶ τὴν ψυχὴ μου, βρίσκονται στὸν ἐνορατικό μου τρόπο κι ὅχι στ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθαυτὰ, δὲν ἐννοῶ πὼς τὰ σώματα φαίνονται μονάχα σὰ νὰ ὑπάρχουν ἐχτός μου, ἢ πὼς ἡ ψυχὴ μου φαίνεται σὰ δοσμένη μέσα στὸ αὐτοσυνειδότο μου. Δικό μου λάθος ἂν ὅ,τι πρέπει νὰ λογαριάζω ὡς φαινόμενο τὸ ἀλλάζω σὲ ἀπλὴ ἀπάτη¹. Αὐτὸ ὅμως, κατὰ τὴν ἀρχή μας τοῦ ἰδεατοῦ κάθε αἰσθητικῆς μας ἐνόρασης, ἀδύνατο νὰ τύχη. Ἰσα ἴσα ὅταν σ' αὐτοὺς τοὺς εἰκονικοὺς τύπους προσ-

¹ Μὲ κατηγορούμενα φαινόμενου γίνεται νὰ προσδιορίσουμε ἀντικείμενα ἀναφορικὰ μὲ τὴν αἴσθησή μας, ὅπως λ. χ. τὰ τριαντάφυλλα μὲ τὸ κόκκινό τους χρῶμα ἢ μὲ τὴ μυρουδιά. Ὅ,τι ὅμως δὲν εἶναι παρὰ ἀπάτη ποτέ δὲν εἶναι ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτό, ἀφοῦ δὲ ἡ ἀπάτη χαρίζει σὲ ἀντικείμενο αὐτὸ καθαυτό κάτι ποὺ τοῦ ἀνήκει μονάχα ἀναφορικὰ μὲ τὴν αἴσθησή μας ἢ μὲ τὸ ὑποκείμενο γενικά, ὅπως λ. χ. τὰ δυὸ χερούλια ποὺ ἄλλοτε θαρροῦσε ὁ κόσμος πὼς ἔχει ὁ (πλανήτης) Κρόνος. Ὅ,τι δὲν εἶναι ποτέ τοῦ ἀντικείμενου τοῦ ἴδιου παρὰ πάντα τῆς ἀναφορᾶς του πρὸς τὸ ὑποκείμενο, κ' εἶναι ἀχώριστο ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ εἰκόνα, εἶναι φαινόμενο, καὶ λοιπὸν σωστὰ προσδιορίζουμε

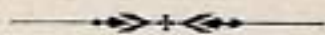
κολλήσης αντικειμενική πραγματικάδα, τότες μονάχα κάθε πράμα ἀλλάζει ἀναπόφευγα καὶ καταντάει ἀπλή ἀπάτη. Γιατὶ ἂν πῆς τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ προσόντα ποὺ ὄντας μπορετὰ πρέπει καὶ νὰ βρίσκονται μέσα στ' ἀντικείμενα αὐτὰ καθαυτὰ, κι ἂν ἔπειτα λογαριάσης σὲ τί ἀλλόκοτα συμπεράσματα μπλέκουμε—ὄντας ἀναγκασμένοι νὰ παραδεχτοῦμε πὼς δυὸ ἀπέραντα πράματα, ποὺ δὲν εἶναι οὐσίες μήτε ἐνύπαρχτα σὲ οὐσίες, ποὺ ὅμως ἀναγκαστικὰ ὑπάρχουν κ' εἶναι μάλιστα ἀναγκαῖοι ὅροι τοῦ ὑπαρχτοῦ ὅλων τῶν πραγμάτων, θὰ μείνουν ἀκόμα κι ἂν λείψῃ κάθε πράμα ὑπαρχτὸ—τότες μὰ τὴν ἀλήθεια θὰ τοῦ τὸ παραβλέψουμε τοῦ καλοῦ μας Βάρκλη ποὺ ὅλα τὰ σώματα τὰ ξευτέλισε σὲ ἀπάτη καὶ τίποτα ἄλλο. Ἀκόμα μάλιστα κ' ἡ ὑπαρξὴ μας ἡ ἴδια, ποὺ τότες θὰ στηρίζεται στὴν ἀνεξάρτητη πραγματικάδα τέτοιας ἀνυπαρξιάς σὰν τὸν Καιρὸ, καταντάει ἔτσι γυμνὴ ἀπάτη· ἀνοησία ποὺ ὡς τώρα δὲν τὴν ξεστόμισε κανένας.

4. Στὴ φυσικὴ θεολογία ὅπου στοχαζόμαστε ἀντικείμενο (Θεὸς) ποὺ ὄχι μονάχα σ' ἐμᾶς δὲν εἶναι ποτές ἐνορατικὸ ἀντικείμενο παρὰ μήτε καὶ στὸν ἑαυτὸ τοῦ ἀντικείμενο αἰσθητῆς ἐνόρασης, προσέχουμε πολὺ ἀπὸ τὴν ἐνόραση νὰ ξεκάμουμε κάθε ὅρο Χώρου καὶ Καιροῦ (γιατὶ ἐνορατικὸς ἀναγκαστικὰ εἶναι κάθε τοῦ γνωρισμός, καὶ δὲν εἶναι στοχασμός ποὺ σημαίνει πάντα περιορισμό). Μὲ τί δίκιο ὅμως τὸ κάνουμε τοῦτο μιὰ καὶ εἶπαμε τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ τύπους τῶν πραγμάτων

μὲ τὰ κατηγορούμενα Χῶρο καὶ Καιρὸ αἰσθητικὰ ἀντικείμενα. Ἐδῶ δὲν ἔχει ἀπάτη. Ἀντίθετα ὅμως, ἂν τοῦ τριαντάφυλλου αὐτοῦ καθαυτοῦ τοῦ ὑποθέσω κοκκινάδα, ἂν χερούλια τοῦ Κρόνου, ἂν κάθε ἐξωτερικοῦ ἀντικείμενου μέτρα, δίχως νὰ περιορίσω τὸ συλλογισμό μου στὴν ἀναφορά τους πρὸς ὑποκείμενο, τότες ἔχουμε ἀπάτη.

αὐτῶν καθ'αυτῶν, καὶ μάλιστα τέτοιους ποὺ μένουν ὡς ἀπὸ τὰ πρὶν ὅροι τοῦ ὑπαρχτοῦ τῶν πραγμάτων, ἀκόμα κι ἂν λείψουν τὰ ἴδια τὰ πράγματα; Ἄν εἶναι ὅροι κάθε ὑπαρχτοῦ καθόλου, θὰ εἶναι καὶ ὅροι τοῦ ὑπαρχτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐξὸν λοιπὸν ἂν εἶναι ν' ἀλλάξουμε τὸ Χῶρο καὶ Καιρὸ σὲ ἀντικειμενικοὺς τύπους ὅλων τῶν πραγμάτων, δὲν μένει παρὰ νὰ τοὺς παραδεχτοῦμε ὡς ὑποκειμενικοὺς τύπους τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς μας ἐνόρασης, ποὺ ὀνομάζεται αἰσθητὴ ἴσα ἴσα γιατί ἀρχικὰ δὲν εἶναι ψυχόρμητη, τέτοια δηλαδή ποὺ μονάχη τῆς νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἐνορατικῶν ἀντικείμενων (τέτοια ἐνόραση, ὅσο μπορούμε νὰ τὴν καταλάβουμε, εἶναι μονάχα τοῦ Πλάστη), μόνε στέκει στὴν ὑπαρξὴ τῶν ἀντικείμενων, ἄρα δὲν εἶναι μπορετὴ παρ' ὅταν αὐτὰ ἐπιρρεάζουν τὸ εἰκονιστικὸ μας.

Μήτε εἶναι ἀνάγκη αὐτὴ τῇ σὲ Χῶρο καὶ Καιρὸ ἐνόραση νὰ τὴν περιορίσουμε στὴν αἰσθητοσύνη τοῦ ἀθρώπου· ἴσως ἴσως σὲ τοῦτο ὅλα τὰ περιορισμένα στοχαστικὰ ὄντα μᾶς μοιάζουν ἀναγκαστικὰ (ἂν κι ἀδύνατο νὰ τ' ἀποφασίσουμε τέτοιο ζήτημα). Μὲ τὸ νὰ ἔχῃ ὅμως καθολικὸ χαραχτήρα δὲν παύει νὰ ᾔῃναι αἰσθητοσύνη, γιατί εἶναι πάντα καὶ μένει παράγωγη (*intuitus derivativus*), ὄχι ἀρχικὴ (*intuitus originarius*), καὶ λοιπὸν ὄχι διανοητικὴ. Γιὰ τὸ λόγο ποὺ πρὶν εἶπαμε, ἢ διανοητικὴ ἐνόραση εἶναι, φαίνεται, μονάχα τοῦ Πλάστη, κι ὄχι ποτὲς ὄντου μὴ ἀνεξάρτητου μήτε ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξὴ του μήτε ὡς πρὸς τὴν ἐνόρασή του (ἐνόραση ποὺ προσδιορίζει τὴν ὑπαρξὴ του ὡς πρὸς δοσμένα ἀντικείμενα). Αὐτοῦ μας τοῦ λόγου σκοπὸς εἶναι νὰ σαφηνίσῃ μονάχα, ὄχι ν' ἀποδείξῃ τὴν αἰσθητικὴ μας θεωρία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

ΤΗΣ ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ

Ἐδῶ ἔχουμε λοιπὸν ἓνα ἀπὸ τὰ χρειαστὰ ποὺ λύνουν τὸ γενικὸ αὐτὸ πρόβλημα τῆς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας, τὸ πῶς εἶναι μπορετὰ συνθετικὰ ἀπὸ τὰ πρὶν ἀξιώματα· δηλαδὴ ἔχουμε ἄδολες ἀπὸ τὰ πρὶν ἐνόρασες, τὸ Χῶρο καὶ Καιρό. Ἐκεῖ δὰ, ὅταν κἀνοντας ἀπὸ τὰ πρὶν συλλογισμὸ θέλουμε νὰ πᾶμε παρακεῖ ἀπὸ δοσμένη ἔννοια, βρίσκουμε ὅ,τι εἶναι ἀνακαλύψιμο ἀπὸ τὰ πρὶν ὅχι μέσα στὴν ἔννοια, παρὰ στὴν ἀνάλογή της ἐνόραση, καὶ ποὺ ἔχει συνθετικὸ μαζὶ της δεσμὸ. Ἰσα ἴσα ὅμως γιὰ τοῦτο τέτοιοι συλλογισμοὶ ἀδύνατο νὰ περάσουν τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, καὶ δὲν ἐφαρμόζονται παρὰ σὲ ἀντικείμενα μπορετῆς πείρας.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000016640

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Τιμὴ 2 δραχμῆς.

Ἀθήνα, Τυπογραφεῖο «Ἑστία» Κ. Μάιωνος καὶ Ν. Καργαδούρη — 4320.